

MATERIAŁY EDUKACYJNE TMW
Zeszyt nr 3

ODRA KRÓLESTWO VIADRUSA

I.	WROCLAWSKI WEZEL WODNY	s. 3
II.	ELEMENTY BUDOWY WWW	s. 4
III.	RZEKI WROCLAWIA: ODR A I JEJ DOPLYWY	s. 4 - 5
IV.	O RZECE ODRZE	s. 5
V.	BIEG ODRY PRZEZ WROCLAW	s. 5
VI.	WPLYW ODRY I JEJ DOPLYWÓW NA ŻYCIE MIASTA	s. 5 - 6
VII.	POCHODZENIE NAZWY ODRY	s. 6
VIII.	DROGI WODNE WE WROCLAWIU	s. 7
IX.	SYSTEM HYDROTECHNICZNY WE WROCLAWIU	s. 7
X.	JAZY WE WROCLAWIU	s. 7 – 8
XI.	ŚLUZY WE WROCLAWIU	s. 8 – 10
XII.	KANAŁY RZECZNE WE WROCLAWIU	s. 10
XIII.	STOPNIE WODNE	s. 10 –11
XIV.	PORTY WODNE WE WROCLAWIU	s. 11 –12
XV.	ELEKTROWNIE WODNE WROCLAW	s. 12
XVI.	MŁYNY WE WROCLAWIU	s. 13
XVII.	WYSPY WROCLAWIA	s. 14 – 17
XVIII.	BULWARY WROCLAWSKIE	s. 17 – 20
XIX.	MOSTY WROCLAWIA	s. 20 – 23
XX.	KŁADKI	s. 23 – 24
XXI.	STOCZNIE RZECZNE WE WROCLAWIU	s. 24 – 25
XXII.	WIEŻE CIŚNIEŃ	s. 26
XXIII.	PRYZYSTANIE RZECZNE I BIAŁA FLOTA	s. 26 – 27
XXIV.	EKSPOZYCJE EDUKACYJNE O ODRZE	s. 27 – 28
XXV.	PRZEMYSŁ ZWIĄZANY Z RZEKAMI	s. 28 – 29
XXVI.	POWODZIE WE WROCLAWIU	s. 29 – 30
	BIBLIOGRAFIA	s. 30 – 31

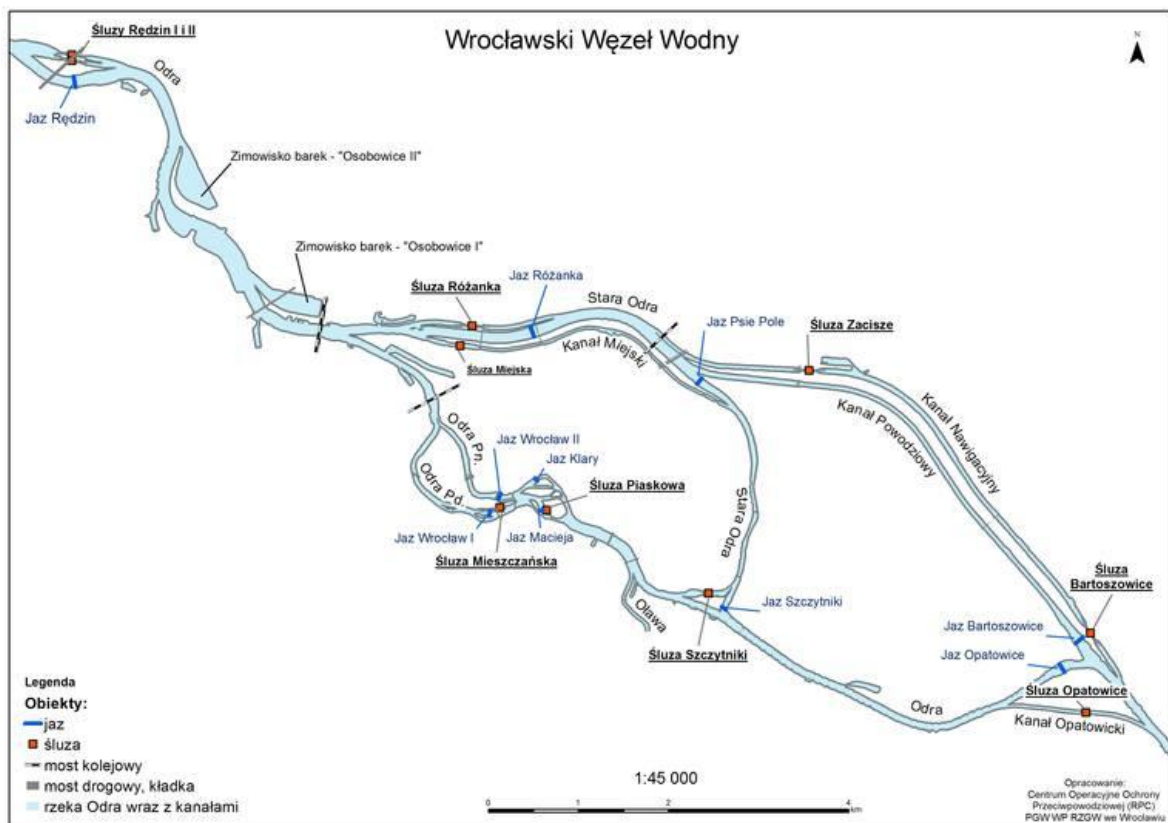
I

WROCLAWSKI WĘZEL WODNY (WWW)

WWW obejmuje Odrę, jej dopływy, kanały wodne oraz obiekty i urządzenia hydrotechniczne budowane do celów przeciwpowodziowych, żeglugowych i przemysłowych. Należy do największych w Polsce i większych w Europie systemów dróg wodnych. Obejmuje rzekę Odrę i jej dopływy, wyspy, mosty oraz fosy, wały, kanały, jazy, stopnie wodne, kładki (budowle i urządzenia hydrotechniczne) oraz wodociągi.

Historia powstawania i funkcjonowania WWW:

- **IX–XIV w. (średniowiecze):** wykorzystywano naturalne rozwidlenia Odry jako system obronny Ostrowa Tumskiego i wyspy Piasek. Wodą z Odry zasilano fosy miejskie. Powstawały pierwsze młyny, tartaki, wykorzystujące rzekę jako siłę energetyczną oraz jazy dla celów transportowych.
- **XVI w. (1530–1555):** wykonany został przekop w Opatowicach, który uformował główne koryto tzw. Odry Miejskiej.
- **XVIII–XIX w.:** nastąpił rozwój żeglugi i przemysłu. Powstały Śluzy: Piaskowa (1792) i Mieszczańska (1794), które zostały zmodernizowane w XIX w. W 1871 r. wybudowano nowoczesny zakład wodociągowy „Na Grobli”.
- **Przełom XIX/XX w.:** (restrukturyzacja Węzła Wodnego): została zbudowana Droga Wielkiej Żeglugi – Bartoszowice – Rędzin. Powstały: Kanał Miejski ze Śluzą i Jazem na Szczytnikach (1892-1897) (mające poprawić żeglugę) oraz Kanały: Powodziowy i Żeglugowy/Nawigacyjny, (1912-1917) z nowoczesnymi śluzami Bartoszowice, Zacisze, Różanka, Rędzin (pozwalające wielkim barkom omijać centrum podczas żeglugi).
- **1913-1934:** na Rędzinie został wzniesiony stopień wodny.
- **Po wojnie w 1945 r.:** unowocześniono jazy (lata 60/70-te), m. in. Różanka i Opatowice dla celów towarowych i przeciwpowodziowych.
- **1997 r.:** poddano kompleksowej modernizacji węzeł wodny, który połączono z remontami po powodzi tysiąclecia.
- **XXI w.:** odbyła się renowacja Śródmiejskiego Węzła Wodnego oraz modernizacja WWW zakończona po 2010 r., która objęła m.in. dostosowanie kanału ulgi do Widawy, co obecnie pozwala na skuteczniejsze sterowanie falą powodziową.

II

ELEMENTY BUDOWY WWW

Wrocławski węzeł wodny, pełni dziś funkcje żeglugowe, energetyczne (elektrownie wodne) oraz ochrony przeciwpowodziowej miasta.

Najważniejsze elementy wrocławskiego systemu wodnego:

1. Rzeki (Odra, Bystrzyca, Ślęza, Oława Widawa) oraz strugi, potoki i strumienie.
2. Kanały Żeglugowe i Powodziowe, usprawniające ruch wodny i ochronę miasta:
  - Kanał Różanki
  - Kanał Żeglugowy
  - Kanał Powodziowy
  - Kanał Opatowicki
  - Stara Odra.
3. Budowle hydrotechniczne tworzące sieć urządzeń regulujących poziom wody:
  - **Śluzy** (np. Rędzin, Psie Pole, Szczytniki, Opatowice, Bartoszowice).
  - **Jazy** (np. Jaz Rędzin, Jaz Opatowice, Jaz Bartoszowice, Jaz Szczytniki, Jaz Piaskowa).
  - **Wąły przeciwpowodziowe i poldery** (np. polder Widawa).
4. Elementy Śródmiejskiego Węzła Wodnego (ŚWW): zabytkowa, centralna część systemu, z licznymi mostami i wyspami w centrum miasta.
5. Infrastruktura Wodociągowa, czyli ujęcia wody dla mieszkańców, zlokalizowane głównie na rzece Oławie i terenach wodonośnych oraz Zakłady Uzdatniania Wody: „Mokry Dwór” oraz „Na Grobli”.

III

RZEKI WE WROCŁAWIU

Rzeki we Wrocławiu stanowią podstawę Wrocławskiego Węzła Wodnego. Składają się na nie Odra oraz jej cztery dopływy i mniejsze ciek wodne.

Dopływami Odry są: Bystrzyca, Oława, Ślęza (lewobrzeżne), Widawa (prawobrzeżna).

Z mniejszych cieków uchodzących bezpośrednio do Odry można wymienić:

- strugi (Brochówka, Piaskówka, Piskorna),
- potoki (Grabiszynka, Kasina, Leśna, Ługowina, Łękawica, Mielnica, Olszówka Krzycka, Oporówka, Rogoźówka, Ryńka, Topór, Trzciana),
- strumienie (Mokrzyca, Krzywy Potok, Olszówka Stabłowicka, Stabłowka, Toczek).

Duża liczba rzek i kanałów oraz mniejszych cieków spowodowała konieczność budowy wielu przepraw, mostów i kładek. Stąd nazwano Wrocław – Wenecją Północy. Wrocławskie rzeki to również atrakcyjne tereny przyrodnicze oraz obszary cenne ekologicznie.

Charakterystyka wrocławskich rzek:

- **Odra** przepływa przez Wrocław z południowego wschodu na północny zachód na długości około 26,6 km. Wpływa na wysokości ok. 242 km swojego biegu (okolice Trestno/Opatowice) wypływa na około 265 km (rejon Rędzina i ujście Widawy). Wrocławski odcinek Odry zaczyna się przy osiedlu Opatowice, następnie płynie przy Placu Grunwaldzkim, na północny-zachód, przez Stare Miasto, Szczepin, Kozań, w kierunku Praczy Odrzańskich, skąd wypływa z miasta. Długość Odry wynosi 854,3 (w Polsce 742) kilometry.
- **Oława** ma źródło koło wsi Lipniki w województwie opolskim. We Wrocławiu przepływa przez Księżę. Do Odry wpada na Przedmieściu Oławskim, koło mostu Grunwaldzkiego. Woda z Oławy zasila wrocławskie krany. Długość Oławy to 99 kilometrów.
- **Ślęza** ma źródło w okolicach wsi Kluczowa (nieдалеко Ząbkowic Śląskich) na Dolnym Śląsku. Płyńe koło Żórawiny, Bielany Wrocławskich i przez Wysoką. Jest naturalną granicą Wrocławia, Kleciny i Krzyków, Partynic, Grabiszyna i Oporowa, dwóch Muchoborów i kilku innych osiedli. Do Odry wpada na styku Maślic, Pilczyc i Rędzina, koło mostu Rędzińskiego. Długość Ślęzy to 79 kilometrów.
- **Bystrzyca** ma źródło w Górach Suchych (Sudety) na pograniczu polsko-czeskim. Wpada do Wrocławia w okolicach osiedli położonych w granicach Leśnicy (Złotniki, Stabłowice, Marszowice). Ujście do Odry ma na Praczy Odrzańskich, przy północnej granicy miasta. Długość Bystrzycy to 101 kilometrów. Jest jedyną rzeką wrocławską, która ma charakter podgórski.

- **Widawa** ma źródło na wzgórzach koło wsi Drołtowice (nieдалeko Twardogóry) na Dolnym Śląsku. Do Wrocławia płynie z północnego wschodu przez Kiełczówek i Wilczyce. Częściowo wyznacza wschodnią granicę miasta, a także osiedli Kowale, Sołtysowice i Psie Pole. Dalej wytycza granicę północną Wrocławia i wpada do Odry na styku Rędzina i Praczu Odrzańskich. Długość Widawy to 109 kilometrów. Jest prawobrzeżnym dopływem Odry.
- **Dobra** ma źródło w pobliżu wsi Bartków w powiecie oleśnickim na Dolnym Śląsku. Płynie przez Dobroszyce, koło Zamku Dobra we wsi Dobra. Potem przez Januszkowice, Byków i Długołękę. We Wrocławiu przecina osiedle Psie Pole-Zawidawie, by wpaść do Widawy niedaleko ogródków działkowych na Sołtysowicach. Jej długość to 32 kilometry.
- **Zielona** ma źródło w Gaju Oławskim pod Oławą. Do Wrocławia płynie przez Siechnice i Radwanice. Wpada do Oławy na skraju Parku Wschodniego na Księżu. Zielona jest najkrótszą rzeką – ma 24 kilometry.

IV

O RZECE ODRZE

Odra, ma kluczowe znaczenie dla historii i kultury Wrocławia i jest jednym z głównych szlaków wodnych. Odra jest największą z wrocławskich rzek. Ma charakter rzeki nizinnej. Dwa z głównych dopływów Odry – Oława i Widawa – w obszarze miasta płyną równolegle do Odry.

Obecny układ koryt rzecznych, zwłaszcza Odry, różni się od historycznego. Ulegał zmianie na wskutek naturalnych przekształceń oraz działań człowieka polegających na ich regulacji, przebudowie układu hydrologicznego i budowaniu hydrotechnicznych urządzeń pozwalających na lepsze jej wykorzystanie.

Wrocławskie rzeki dzielą się na boczne ramiona, które ze wybudowanymi kanałami tworzą sieć hydrologiczną obejmującą śródlądowe wyspy. Odra tworzy największą sieć ramion i kanałów. W Śródmiejskim Węzle Wodnym, na odcinku Odry – od Mostu Grunwaldzkiego do Portu Miejskiego – powstały dwa rodzaje wysp:

- w wyniku naturalnych przekształceń wynikających ze zmian kierunku przepływu rzeki: Ostrów Tumski, Piasek, Bielarska, Słodowa,
- w wyniku przekopów przez człowieka kanałów wodnych: Wyspa Opatowicka, Wyspa Rędzińska, Wyspa Szczytnicka, Wielka Wyspa.

V

BIEG ODRY PRZEZ WROCLAW

Odra Główna w granice miasta wpływa jednym korytem.

Odra Główna dzieli się na Starą Odrę i Górną Odrę.

Stara Odra płynąc na północ łączy się z kanałami: Żeglugowym i Powodziowym w okolicach Mostów Warszawskich i na Kozanowie łączy się z Odrą Dolną wracając w koryto Odry Głównej.

Odra Górna dzieli się na Południową i Północną, po czym te dwie odnogi łączą się w jeden nurt Odry Dolnej. Odra Dolna po przyjęciu wód Starej Odry z powrotem tworzy główny nurt płynący do granic miasta.

W przeszłości Odra miała więcej odgałęzień, które zostały zasypane w różnych momentach historii Wrocławia. Obecnie zachowały się ich pozostałości m.in.:

- staw w Parku Tołpy. (w 1562 r. od wschodu biegło ramię Odry omijające od północy kościół św. Michała i wpadające do Odry św. Wincentego. Początek tego odcinka Odry był od ul. Grunwaldzkiej do mostu Młyńskiego).
- staw w Ogrodzie Botanicznym (Ostrów Tumski od wschodu otaczała Odra Tumska, płynąca od ul. św. Józefa w kierunku Ogrodu).

VI

WPLYW ODRY I JEJ DOPLYWÓW NA ŻYCIE MIASTA

Odra przez wieki kształtowała topografię Wrocławia i była centrum życia społecznego.

W szczególności:

- Sprzyjała osadnictwu. Pierwsza osada – Ostrów Tumski – powstał nad rzeką, która była źródłem czystej wody oraz pożywienia. Liczne rozlewiska i starorzecza Odry dostarczały ryb, skorupiaków, jadalnych kłaczy i korzeni oraz ziół, zaś bogate i żyzne lasy zapewniały ptactwo i dziczyznę. Zakładane na nadrzecznych żyznych glebach pola – nawadnianych i nawożonych przez coroczne zalewy, – dawały bogate plony, a na wilgotnych łąkach wypasano stada bydła.

- Miała wpływ na rozwój gospodarczy i handlowy miasta (nad Odrą powstawały porty: Miejski, Popowicki, Kozanów, zakłady przemysłowe: Archimedes (zakłady metalowe), browary, stocznie rzeczne).
- Była źródłem energii dzięki budowanym młynom, elektrowniom, gazowniom (młyny Marii, Klary św. Macieja, Młyn na Różance, elektrownie wodne Północna i Południowa, Gazownia Miejska na Przedmieściu Oławskim).
- Sprzyjała rozwojowi komunikacji z Europą, ułatwiała transport towarów (wymiana towarów, kontakty handlowe).
- Pełniła funkcje obronne (była naturalną fosą, Wrocławski Węzeł Wodny jako system zapór, system hydrotechniczny wykorzystywany do celów militarnych podczas ogłoszenia Festung Breslau).
- Służyła celom rekreacyjnym i sportowym (przystanie pasażerskie na statki, rozwój białej floty, łodzie wiosłarskie i żaglowe, kajaki, bulwary, plaże nadodrzańskie czy działające współcześnie: Klub Kajakowy „Viadrus”, How Rancho Harcerski Ośrodek Wodny, Harcerski Ośrodek Wodny Stanica, Ogród Zoologiczny, Sekcja wiosłarska Taverna działająca przy Politechnice, Muzeum Odry. Fundacja Otwartego Muzeum Techniki). Nad Odrą powstawały popularne przed wojną lokale gastronomiczne prowadzące dodatkową działalność rozrywkową tzw. etablissement (w Breslau było ich 80).

VII

POCHODZENIE NAZWY RZEKI ODRY

Nazwa rzeki „Odry” nawiązuje do słów oznaczających „woda”, „strumień” lub „ciek wodny” (porównywalne do praindoeuropejskiego *adri-/*ad- lub celtyckiego *adh-), co odpowiada znaczeniu: „szybka”, „bystra” lub po prostu „woda”. Pod wpływem języków słowiańskich „Ad-” z czasem zmieniło się na „Od-”. Stąd w języku polskim i w czeskim występuje nazwa „Odra”, w niemieckim „Oder”, po górnołużyczku „Wodra”.

W języku pisanim, w X w. pojawiały się też inne warianty imion „Odry”. Są to m.in. Odera, Odoram, Oddere, Odir, Ader, Uder, które, w zależności od języka, w którym sporządzano dokument, utrwały wersję polsko-czeską i niemiecką.

W renesansie, w tekstach łacińskich, rzekę określano nazwą „Viadrus” (lub „Viadrinus”), co spopularyzował m.in. Jodochus Willich z Frankfurtu nad Odrą. Od tej nazwy pochodzi przydomek uniwersytetu Viadrina.

Nazwą łacińską „Viadrus” określano mitologicznego boga Odry. Był on przedstawiany jako bóstwo rzeczne pod postacią półnagiego mężczyzny z gałązkami trzciny we włosach oraz ze dzbanem wody i wiosłem.

Znane są ikonografie postaci Viadrusa przedstawione m.in. na miedziorycie Martina Opitza z 1625 oraz na Bramie Portowej w Szczecinie. We Wrocławiu można go spotkać w postaci fresków na klatce schodowej Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie w otoczeniu aniołów półnagi mężczyzna przelewa wody Odry oraz na sklepieniu emporii muzycznej Auli Leopoldina, gdzie odwrócony tyłem, półnagi Viadrus z wiosłem, w pozycji półleżącej, siedzi obok Silesii (personifikacji Śląska). Oba wizerunki stworzył Anton Scheffler.

VIII

DROGI WODNE WE WROCŁAWIU

Początek dróg wodnych we Wrocławiu znajduje się w południowo-wschodniej części miasta, gdzie rzeka Odra wpływa do Wrocławia od strony Gliwic. Ten odcinek rzeki nazywany jest **Górną Odrą**. Przy Wyspie Opatowickiej rzeka rozdziela się na dwa pierwsze szlaki wodne:

Szlak Północny (tzw. Żeglugowy), który zaczyna się od Śluzy Bartoszowice i płynie sztucznym Kanałem Żeglugowym przez Śluzę Zacisze i Śluzę Różankę w stronę Osobowic. W okolicy Portu Miejskiego, wpada do jednego z dużych koryt rzeki, zwanego **Starą Odrą**.

Szlak Miejski, którego początek wyznacza Śluza Opatowice, biegnie początkowo dość krótkim Kanałem Opatowickim i po połączeniu się głównym korytem, **Górną Odrą**, płynie dalej przez Niskie Łąki i wzdłuż Ogrodu Zoologicznego do Śluzy Piaskowej.

Następnie Szlak Miejski dzieli się na:

Miejski Szlak Żeglugowy, który rozpoczyna się za Śluzą Szczytniki i biegnie do Mostu Zwierzynieckiego, a następnie oddziela się od Starej Odry i dalej biegnie Kanałem Miejskim do Śluzy Miejskiej. Szlak za śluzą łączy się z powrotem z korytem **Starej Odry**, aby połączyć się ze Szlakiem Północnym (obwodnica

żeglugowa omijająca centrum, prowadzącą od Śluzy Bartoszowice przez Kanał Żeglugowy, Starą Odrę i Kanał Różanka, do Śluzy Rędzin).

Szlak Mieszczanski, który biegnie głównym korytem Odry. Pod Mostem Grunwaldzkim płynie w kierunku Starego Miasta i rozbudowuje się na wysokości Ostrowa Tumskiego w **Śródmiejski Węzeł Wodny**. Za nim, rzeka przed Mostem Uniwersyteckim rozwidła się w dwa większe ramiona – **Odrę Południową i Odrę Północną**. Szlak Mieszczanski biegnie południowym odcinkiem przez Śluzę Mieszczanską, położoną przy Kępie Mieszczanskiej. Po opłynięciu Kępy Mieszczanskiej dwa ramiona łączą się znów ze sobą i dalej jako **Odra Południowa**, szlak biegnie w stronę Popowic /Osobowic, aby połączyć się ze **Szlakiem Północnym**.

Odra Południowa i Stara Odra oraz wszystkie szlaki wodne łączą się za Portem Miejskim (na Kleczkowie) w jedno duże koryto, i dalej jako tzw. **Dolna Odra**, rzeka płynie jednym szlakiem w kierunku Kozanowa, docierając do Rędzina, gdzie za Śluzą Rędzin wypływa z miasta.

IX

SYSTEM HYDROTECHNICZNY WE WROCŁAWIU

Wrocław posiada jeden z największych i najstarszych systemów hydrotechnicznych w Polsce. Został zbudowany na początku XX w. i współcześnie jest modernizowany.

Najważniejsze urządzenia obejmują jazy, śluzy, porty rzeczne (Miejski, Popowice) oraz rozbudowany system wałów przeciwpowodziowych i kanałów.

Główne przykłady obiektów hydrotechnicznych to:

- Jazy (piętrzące wodę):
  - Jaz Opatowice: jeden z większych, zmodernizowany.
  - Jaz Różanka: remontowany w ramach modernizacji WWW.
  - Jaz Szczytniki: część historycznego stopnia wodnego.
  - Jazy Śródmiejskiego Węzła Wodnego: jazy przy elektrowniach wodnych Wrocław I i II.
- Śluzy (umożliwiające żeglugę):
  - Śluza Bartoszowice: górne zamknięcie węzła, zmodernizowana.
  - Śluza Miejska i Zacisze: Śluzy komorowe na Kanale Miejskim, z wrotami przeciwpowodziowymi.
- Urządzenia przeciwpowodziowe:
  - Kanał Odplywowy do Widawy: kluczowy dla przerzutu wód wezbraniowych.
  - Brama przeciwpowodziowa: zamknięcie na Kanale Miejskim.
  - Wały: zmodernizowane wały na Kozanowie, Osobowicach i Swojczycach.
- Porty rzeczne i przystanie:
  - Port Miejski na Kleczkowie: historyczny port z przełomu XIX/XX w.
  - Port Popowice: dawny port węglowy.
  - Mariny i przystanie pasażerskie: wzrastająca rola w Śródmiejskim Węzle Wodnym.
- Elektrownie wodne:
  - Elektrownie Wodne Wrocław I i II: funkcjonujące w centrum.
  - Elektrownia Stabłowice: historyczna, wyłączona z eksploatacji.

X

JAZY WE WROCŁAWIU

Jazy i śluzy wodne we Wrocławiu są położone poza Śródmiejskim Węzłem Wodnym. Powstawały w ramach dwóch wielkich przebudów systemu hydrotechnicznego Odry:

- budowy Drogi Wielkiej Żeglugi (1892-1897): Jaz Szczytniki (nowy w miejsce wcześniejszego) oraz Jaz Psie Pole,
- budowy Głównej Drogi Wodnej (1913-1917): Jaz Opatowice, Jaz Bartoszowice, Jaz Zacisze, Jaz Różanka.

Pierwszy jaz zaczęto budować już w XVI w. (jaz Szczytniki). Miał za zadanie skierować większą ilość wody w stronę centrum miasta. Dzięki niemu zapewniono ciągłą drożność drogi wodnej. Po 1945 r. jazy miały konstrukcję kozłowo-iglicową, tzn. wodę zatrzymywano za pomocą iglic (drewnianych drągów o średnicy około 10-15 cm), które ustawiano gęsto w specjalnym stelażu w poprzek koryta rzeki.

Wrocław obecnie ma 10 jazów: Są to: Jaz Bartoszowice (Kanał Powodziowy), Jaz Opatowice (Odra Główna), Jaz Zacisze (Kanał Powodziowy), Jaz Szczytniki (Stara Odra), Jaz Psie Pole (Stara Odra), Jaz Różanka (Stara Odra), Jazy Macieja (Odra Południowa), Jaz Klary (Odra Północna), Jaz Elektrowni I (Odra Południowa), Jaz Elektrowni II (Odra Północna), Jaz Rędzin (Odra).

Mniejsze jazy funkcjonują na pozostałych rzekach. Są one zlokalizowane na Oławie – Jaz Małgorzaty, na Ślęzy – jaz przy Kładce Oporowskiej, na Bystrzycy – dwa jazy Stopnia Wodnego Marszowice – Jaz Elektrowni Wodnej Marszowice i Jaz Marszowice, na Bystrzycy – Jaz Elektrowni Wodnej Stabłowice.

Najważniejsze jazy we Wrocławiu:

Jaz Bartoszowicki, wybudowany w latach 1913-1917. Jest to jaz iglicowo- segmentowy (jego zamknięcia są ruchome). Potrafi spiętrzyć wodę na wysokość do 3,2 m, co pozwala regulować poziom rzeki oraz chronić miasto przed zalaniem.

Jaz Psie Pole, jest jedynym funkcjonującym jako kozłowo-iglicowy. Składa się ze stalowych kozłów i drewnianych belek (iglic), które są ręcznie montowane lub demontowane, do regulacji poziomu wody. Powstał latach 1892–1897 w pobliżu Mostów Warszawskich i ul. Pasterskiej.

Jaz Opatowice, powstał w latach 1896 r. Łączy Bartoszowice z Wyspą Opatowiecką. Pierwotnie był kozłowo-iglicowy, współcześnie zastąpiony nowoczesnym rozwiązaniem. Jest kluczowy dla ochrony przeciwpowodziowej.

Jaz Opatowice

Jaz Szczytnicki, pierwszy powstał w 1555 r., obecny po przebudowie pochodzi z lat 1892-1897. Pełni ważną rolę dla żeglugi.

Jaz Rędzin, wybudowany w latach 1913-1917, ma charakter segmentowo-zasuowy. Łączy lewy brzeg Odry (Lasek Pilczycki) z Wyspą Rędzińską. W 2023 r. został gruntownie wyremontowany. Jeden z największych. Wykonany z cegły i granitu. Przypomina pruską warownię.

Jazy przy Elektrowni Wodnej, Jaz Elektrowni Wodnej Wrocław I (Południowy znajdujący się w korycie Odry Południowej, bezpośrednio przy południowej elektrowni wodnej oraz Jaz Elektrowni Wodnej Wrocław II (Północny), trójprzęsłowy o konstrukcji betonowej z zamknięciami klapowymi oraz jedną zasuwą, która pełni funkcję upustu płuczącego.

(Jaz to konstrukcja piętrząca wodę, by utrzymać stały poziom wody w rzece. Dlatego statki i barki mogą swobodnie płynąć i nie osiąść na mieliźnie. Jazy pozwalają również regulować ilość wody w korycie rzeki w razie powodzi).

XI

ŚLUZY WE WROCŁAWIU

Śluzy wodne są częścią Wrocławskiego Węzła Wodnego. Zostały wybudowane w ramach wrocławskich stopni wodnych. Są zlokalizowana na Odrze i jej dopływach oraz na kanałach i mniejszych rzekach. Są dwa rodzaje:

- śluzy komorowe, pociągowe, związane z drogami wodnymi we Wrocławiu,
- śluzy związane z ochroną przeciwpowodziową.

Pierwsze śluzy powstawały w XVII w. jako konstrukcje drewniane. W XVIII w. do ich budowy wykorzystywano cegłę i kamień. Najstarsze tego typu konstrukcje to: śluza Piaskowa i Mieszkańska, a najdłuższe – Rędzin I i Rędzin II.

Śluza Różanka, dzięki systemowi zamykania górnych wrót za pomocą tzw. segmentu opuszczanego pionowo, jest unikatowym obiektem w skali kraju.

Na obszarze Wrocławskiego Węzła Wodnego znajduje się 10 śluz.

Śluza Bartoszewice, komorowo-pociągowa. Powstała w 1914 r. W ramach budowy Wrocławskiego Szlaku Głównego (Północnego). Położona jest na Kanale Żegludowym.

Śluza Opatowice, komorowa, powstała na Kanale Opatowice w latach 1913-1917. Umożliwia szybką przeprawę z Opatowic w stronę Biskupina. Jest popularna wśród kajakarzy i motorowodniaków. W 2025 r., po długim zamknięciu, wrota śluzy zostały otwarte.

Śluza Szczytnicka, powstała w latach 1892-1897 na kanale Przekop Szczytnicki, podczas budowania nowego szlaku żegludowego. Jest to śluza komorowa, obecnie wykorzystywana tylko dla celów turystycznych (żegluga statkami, jachtami).

Śluza Miejska, wyróżnia się podwójnymi wrotami dolnymi, z których jedno pełni rolę wrót przeciwpowodziowych. Powstała w latach 1892-1897 na Kanale Miejskim, w pobliżu Mostów Osobowickich. Jest to śluza komorowa o konstrukcji betonowej obłożona cegłą klinkierową, przez co wyróżnia się swoim zabytkowym wyglądem. Umożliwia żeglugę statkom turystycznym, barkom oraz mniejszym jednostkom wodnym między górnym a dolnym odcinkiem Odry.

Śluza Różanka, to śluza komorowa wybudowana w latach 1913-1917 w ramach tzw. II kanalizacji Odry. (Starej Odry). Jej górne wrota otwierają się w nietypowy sposób – podnoszą się do góry na półkołu zamachowym. W otoczeniu śluzy jest zabytkowy dom pomocnika śluzowego (obecnie Inspektorat Żeglugi Śródlądowej) wykonany w konstrukcji szkieletowej, tzw. pruskiego muru.

Śluza Mieszkańska, jest to najstarsza czynna śluza w mieście. Pierwotnie drewniana (1792–1794), w latach 1874–1879 przebudowana na konstrukcję murowaną z metalowymi wrotami. Położona na Odrze Południowej między Starym Miastem a Nadodrzem, w sąsiedztwie Mostów Pomorskich. Ciekawostką jest to, że ta komorowa śluza ma tzw. przestawione głowy, tzn., że wrota nie leżą na jednej linii, co pozwala na śluzowanie dwóch barek jednocześnie.

Śluza Piaskowa, jest położona na Odrze Głównej (Północnej), między Wyspą Piasek a Wyspą Daliową. Jest najstarszym urządzeniem hydrotechnicznym ŚWW. Pierwsza drewniana powstała w 1792 r. W r.1820 została przekształcona w murowaną. W latach 1872-1882 była modernizowana. Obecnie nie pełni pierwotnej funkcji, jej wrota są na stałe otwarte.

Śluzy Rędzin, są największym obiektem hydrotechnicznym w mieście. Stanowią kompleks obiektów, w którego skład wchodzi:

- jaz segmentowo – zasuwowy o długości 133 m,
- Śluza I, komorowa o długości 203 m oddano do użytku w 1917 r.,
- Śluza II z 1934 r. o długości 226 m, która ma w połowie długości dodatkowe wrota dzielące śluzę na dwie niezależne komory: górną i dolną,
- dwie śluzy pociągowe z awanportami,
- mosty drogowe nad górnymi głowami śluz,
- nastawnia i sterownia,
- budynki mieszkalne dla pracowników i magazyny,
- przepławka dla ryb.

Obiekt łączy architekturę ceglana z początku XX wieku z nowoczesną infrastrukturą.

Śluza Zacisze, jest zlokalizowana na Kanale Żeglugowym, w pobliżu Mostów Jagiellońskich. Powstała w 1917 r. Umożliwia pokonanie różnicy poziomów wody wynoszącej około 2,30 metra.

(Śluza żeglugowa to budowla hydrotechniczna mająca na celu umożliwienie pokonania różnicy poziomów wody na rzece przez jednostki pływające. Składa się ona z komory i dwóch par wrót. Działanie śluzy polega na tym, że statek wpływa przez jedną parę wrót do komory, która następnie zostaje szczelnie zamknięta. Potem, w zależności od potrzeby, poziom wody w komorze zostaje podniesiony lub obniżony. Po wyrównaniu się poziomów w komorze i w kanale wylotowym wrota zostają otwarte i statek może płynąć dalej).

XII

KANAŁY RZECZNE WE WROCŁAWIU

Wrocław posiada rozbudowaną sieć kanałów wodnych. Pełnią funkcje transportowe, przeciwpowodziowe oraz rekreacyjne. Ich celem było doprowadzenie wody dla młynów wodnych, elektrowni wodnych oraz zaopatrywanie lub odprowadzanie wód z innych zakładów i urządzeń.

Kanał Powodziowy (Ulgi), ma długość 6,29 km i rozciąga się od Bartoszowic do Starej Odry, w rejonie Ołbina. Jego zadaniem jest odprowadzanie nadmiaru wody podczas jej przyrostu. Został wybudowany w latach 1912-1917.

Kanał Żeglugowy (Nawigacyjny), powstał w latach 1912-1917. Biegnie równolegle do Kanału Powodziowego i jest od niego oddzielony groblą. Otacza Wielką Wyspę, tworząc kluczowy szlak żeglugowy i system ochrony. Jego zadaniem jest odciążenie z centrum miasta transportu towarowego i pasażerskiego.

Kanał Miejski, powstał w latach 1892-1897 celem przewozu drogą wodną materiałów masowych, szczególnie, węgla z Górnego Śląska. Ma długość ok. 2,5 km. Łączy Starą Odrę z rejonem Portu Miejskiego. Przebiega przez północną część centrum (m.in. obok Portu Miejskiego). Obecnie jest wykorzystywany przez mniejsze jednostki oraz barki.

Kanał Odpływowy, znany też jako Przewał Widawski ma ok. 2,5 km długości. Leży między osiedlami Strachocin a Swojczyce i łączy Odrę z Widawą. Jego celem jest przerzut nadmiaru wód z Odry do Widawy. W 1997 r został modernizowany i powiększono jego przepustowość.

Kanał Różanka, żeglugowy, długości 1,85 km, znajduje się na północy miasta (osiedle Różanka/Osobowice). Łączy się ze Starą Odrą powyżej Mostów Osobowickich. Ułatwia żeglugę w rejonie stopnia wodnego Różanka. Został wybudowany w latach 1912-1917. Współcześnie przeszedł gruntowną modernizację.

XIII

STOPNIE WODNE

Stopnie wodne to grupy budowli hydrotechnicznych budowanych w poprzek rzeki, które służą do spiętrzania wody, co powoduje podniesienie jej poziomu w celu retencji (zatrzymania), poprawy żeglowności (tworzenie kaskad) oraz produkcji energii. Najczęściej w skład zespołu wchodzi: jaz (spiętrza wodę), śluza (umożliwia żeglugę), elektrownia wodna oraz przepławki dla ryb. We Wrocławiu jest 12 stopni wodnych.

Najważniejsze to:

Stopień Wodny Różanka, zlokalizowany jest na Starej Odrze między Mostami Trzebnickimi i Osobowickimi. Powstał w latach 1913-1917. W jego skład wchodzi: Jaz Różanka, który reguluje poziom wody dla Śluzy i całego odcinka rzeki oraz Śluza Różanka położona na Kanale Żeglugowym, która umożliwia jednostkom pływającym pokonywanie różnicy poziomów wody wynoszącej 2,3 m.

Stopień Wodny Rędzin: Jest jednym z największych i najważniejszych budowli hydrotechnicznych. Składa się z jazu oraz dwóch śluz pociągowych (północnej i południowej) oraz przepławki dla ryb. Ma ponad 100 lat (1913). Służy ochronie przeciwpowodziowej miasta oraz utrzymaniu żeglowności rzeki. Jest ważnym zabytkiem techniki.

Stopień Wodny Psie Pole, składa się z kozłowo-iglicowego Jazu Psie Pole, piętrzącego wodę w kanałach: Miejskim oraz Starej Odry, ze Śluzy Miejskiej, wybudowanej w latach 1892–1897 oraz Bramy Przeciwpowodziowej zabezpieczającej miasto przed wezbraniem, wyposażonej w specjalne wrota zamontowane w głowie dolnej śluzy. Stopień jest zabytkiem na skalę europejską, reprezentującym XIX-wieczną myśl inżynierską.

Stopień Wodny Opatowice, współpracuje ze stopniem Bartoszowice w sterowaniu przepływem wody przez miasto. Obejmuje śluzę pociągową oraz jaz, który łączy osiedle Opatowice z Wyspą Opatowicką.

Mieszkański Stopień Wodny, znajduje się obok Mostu Pomorskiego. Obejmuje ramię Odry Południowej. Składa się z elektrowni wodnych (Wrocław I przy ul. Nowy Świat oraz Wrocław II przy Moście Pomorskim), Śluzy Mieszkańskiej oraz systemu jazów (Jaz Elektrowni Wrocław I i Jaz Elektrowni Wrocław II). Pełni funkcję piętrzenia wody dla celów energetycznych oraz umożliwia żeglugę śródmiejską.

XIV

PORTY WODNE WE WROCŁAWIU

Porty są częścią Odrzańskiej Drogi Rzecznej. Wśród nich są porty: towarowe, przystanie rzeczne, przeładownie, nabrzeża towarowe, mariny, przystanie żeglugi pasażerskiej (tzw. biała flota), zimowiska, miejsca do cumowania dla jednostek pływających.

Pierwszy port powstał w 1358 r. W 1556 r. port działał na Kępie Mieszkańskiej, a od 1681 r. był tam żuraw portowy. Na przełomie XIX/XX w. na Dolnej Odrze powstały największe Porty: Popowice (1868) i Miejski (1897-1901), a na Górnej Odrze Śródmiejskiej – Port Ujście Oławy (1842-1844). W latach 1892-1897 dla lewobrzeżnych zakładów przemysłowych przy kanale Miejskim wybudowano Nabrzeże Browaru Piastowskiego. Na Osobowicach wybudowano Zimowisko, miejsce postoju dla jednostek pływających podczas wezbrań wody oraz zimą.

Port Miejski, położony na osiedlu Kleczków, powstał w latach 1897-1901. Został zaprojektowany m.in. przez Richarda Plüddemanna i Karla Klimma. Do dziś zachowały się monumentalne ceglane elewatory, magazyny, basen portowy oraz unikatowy żuraw bramowy, jeden z najcenniejszych zabytków techniki przemysłowej. Port specjalizował się w przeładunku towarów masowych i drobnicowych. Obecnie powstaje tam wielofunkcyjny kompleks „City Port” z mieszkaniami, zielenią i terenami rekreacyjnymi.

Port Popowice, powstał w 1887-1888, w zachodniej części Wrocławia, w miejscu bezpośredniego połączenia z węzłem kolejowym (Nadodrze). Na terenie portu znajdowały się basen portowy, magazyny, hala stoczniowa, dźwigi portalowe, suwnica do przeładunku węgla, budynek dyrekcji i lokomotywnia. Przestał działać w latach 80-tych XX w. W 2019 r. rozpoczęto budowę osiedla mieszkaniowego „Port Popowice”. Projekt obejmuje budowę mieszkań, a także rewaloryzację basenu portowego jako elementu rekreacyjnego.

Port Kozańów, powstał jako stocznia rzeczna Caesar Wollheim w latach 1902-1903. Był nowoczesnym zakładem rzeczny z własną elektrownią i basenem portowym, warsztatami, magazynami oraz charakterystyczną pochylnią. W latach 1945-1992 port został przejęty przez Armię Czerwoną i służył jako baza jednostki przeciwchemicznej. Obecnie port pełni funkcje rekreacyjne jako Marina Kozańów. Od 2003 r. basen portowy oraz część budynków użytkuje Klub Żeglarski "Wyspy Zaczarowane" jako Marina Kozańów

Port Miejski na Kleczkowie

Port Ujście Oławy, położony przy ul. Na Grobli, powstał na górnej Odrze Śródmiejskiej w latach 1842-1844. Pełnił rolę zimowiska dla parostatków, zajmował się transportem materiałów budowlanych przy budowie zakładu wodociągowego Na Grobli. Od lat 70-tych XX w. MPWIK przestało korzystać z portu. Obecnie stanowi zabytkowy element infrastruktury nadodrzańskiej i jest użytkowany przez stowarzyszenia żeglarskie na szkolenia w zakresie zdobywania patentów żeglarskich, uprawnień motorowodnych, ratownictwa wodnego.

Porty paliwowe: Dawny port przeładunkowy paliw płynnych (Swojczyce) oraz wojskowy port przeładunkowy (Kowale) zlokalizowane są nad Kanalem Żeglugowym.

Port przeładunkowy paliw płynnych, położony jest na Kanale Żeglugowym, przy mostach Chrobrego na Swojczycach. W latach 1931-1934 przebudowany i rozbudowany. Posiadał odpowiednią infrastrukturę, wydzielony akwen, przepompownię paliw, bocznicą kolejową.

Wojskowy port przeładunkowy, znajduje się na osiedlu Kowale przy Kanale Żeglugowym, tuż powyżej wejścia do Wrocławskiej Stoczni Rzecznej. Posiada jeden basen portowy, bocznicę kolejową.

XV

ELEKTROWNIE WODNE WROCŁAW

Elektrownia Południowa jak i Północna są wciąż działającymi zabytkami techniki energetyki wodnej początków XX w.

Elektrownia Południowa, powstała w latach 1921-1924, Północna w 1924 r. Obie zaprojektował Max Berg (twórca Hali Stulecia) w stylu modernistycznym. Surowe elewacje pokryte są licowaną cegłą, a ich zewnętrzną dekorację stanowią prostokątne i kwadratowe okna. Cechą wnętrza budynku jest żelbetowa konstrukcja szkieletowa hal oraz funkcjonalność. Autorem wystroju architektonicznego elektrowni jest Ludwig Moshamer. Elementy metaloplastyki i prace kowalskie na wrotach wejściowych oraz kutą bramę ogrodzeniową wykonał prof. Jaroslav Vonka. Wnętrze zaaranżował malarz Hans Leistikow, współpracownik M. Berga i E. Maya, twórca scenografii do spektakli teatru Meyerholda. Nad kutymi wrotami widnieje płaskorzeźba wykonana przez Roberta Bednorza, przedstawiająca postać mężczyzny symbolizującego siłę energii elektrycznej.

Elektrownia jest budowlą dwuskrzydłową. W północnym skrzydle mieści się sterownia, w południowym hala turbin i generatorów.

Elektrownie w stanie dobrym przetrwały II Wojnę Światową. Od 1945 r. rozpoczęły produkcję energii elektrycznej. Współcześnie elektrownie były modernizowane. Obecnie w elektrowni pracują dwie turbiny Kaplana z generatorami synchronicznymi Skoda Plzen oraz dwa nowe turbozespoły z turbinami śmigłowymi.

XVI

MŁYNY WE WROCŁAWIU

Pierwsze wzmianki o młynach we Wrocławiu pochodzą z XII w. Najstarsze pracowały na Wyspie Piasek i Młyńskiej (św. Klary, Marii). Wrocławskie młyny pracowały nad Odrą i Oławą. Z 1291 r. pochodzi przywilej zezwalający mieszczanom na przekopanie ujścia do Oławy. Pozwoliło to wpuścić jej wody do pierwszej fosy miejskiej (Białej Oławy), by uruchomić młyny.

Na przestrzeni lat młyny zmieniały swoją konstrukcję, od prostych drewnianych w XII w., przez wielkie zakłady parowe i elektryczne w XIX w.

Najważniejsze młyny

Młyny św. Klary, znajdowały się między wyspami Słodową a Bielarską. Powstały przed 1268 r. Po raz pierwszy wzmiankowane w 1304 r. Do XVI w. były konstrukcji ryglowej, połączone kładką nad kanałem oddzielającym wyspy. W 1789 r., po pożarach, zostały odbudowane jako budowla murowana, w stylu barokowo-klasycystycznym. Na dziedzińcu Domu Księży Emerytów zachowała się figura świętej pochodząca z tych obiektów. Do połowy lat 20-tych XX w. działały tam oryginalne urządzenia. Młyny zostały uszkodzone podczas wojny. Po wojnie planowano je wykorzystać na siedzibę Muzeum Etnograficznego. Jednak w 1975 r. decyzją ówczesnego prezydenta Wrocławia Mariana Czulińskiego ruiny zostały wysadzone przez saperów w powietrze.

Młyn Siedmiu Kół, powstał za panowania wrocławskiego księcia Henryka V i na przestrzeni lat był kilkakrotnie przebudowywany. Początkowo młyn był własnością klasztoru kanoników regularnych na Piasku. Od 1549 r. młyn stał się własnością miasta. Konstrukcja młyna składała się z 7 kół, stąd jego nazwa. Obiekt powstał w 1291 r. i był napędzany wodami Czarnej Oławy. Przy młynie znajdował się Most Siedmiu Kół, przy którego południowej stronie mieściła dzisiejsza ul. Krupnicza. Młyn był wielokrotnie przebudowywany. W 1780 r. miał zostać wyburzony, jednak stało się to po pożarze w 1811 r. Na miejscu młyna powstały dwa budynki, w jednym z nich urodził się Ferdynand Lassalle. W latach 70-tych XX w. wyburzono resztki zabudowy po młynie, a wszystkie pozostałości znalazły się pod jezdniami i torowiskiem nowo wytyczonej ulicy Kazimierza Wielkiego.

Młyny na Kępie Mieszczkańskiej, powstały w rozgałęzieniu Odry Południowej i Północnej w 1334 r. Początek powstania wiąże się z zawarciem umowy przez krakowskiego patrycjusza Mikołaja Wierzyńka z radą miasta na budowę młynów na wyspie. Przez lata przy Śluzie Mieszczkańskiej działał cały zespół młynów: Młyn na Kępie, Młyn Nowy, Młyn Pomorski, Młyn Średni oraz Młyn Przedni. W latach 1334-1924 powstał tu historyczny ośrodek przemysłu Wrocławia, gdzie oprócz licznych młynów był, port, spichlerze, magazyny, manufaktury, papiernie, wodociągi oraz inne obiekty hydrotechniczne czerpiące energię z wody.

Młyn Maria (Feniks), w średniowieczu należał do kanoników regularnych św. Augustyna, drugi, nazywany młynem Bożego Ciała (na pobliskiej Wyspie Młyńskiej) – pierwotnie należący do joannitów, od XVI w. wykupiony również przez augustianów. Odtąd oba, należące do jednego zakonu, nazywano Mariackimi. Młyny były wielokrotnie niszczone przez pożary lub wylewy Odry. W XVIII w. drewniane budynki zastąpiono murowanymi. Po sekularyzacji dóbr zakonnych w 1810 r. przeszły w ręce prywatne; w 1870 r. wykupione przez Adolfa Bieleschowski'ego ze znanej wrocławskiej rodziny młynarzy. Młyn na Wyspie Młyńskiej przemianowano wówczas na Feniks. W okresie międzywojennym świetnie prosperowały oba młyny, napędzane wodą i częściowo parą. Ich produkty, głównie płatki owsiane i kasza, cieszyły się dużym uznaniem. Z czasem oba budynki połączono murowanym pawilonem, w miejscu dawnej kładki biegnącej przez kanał. Obecnie pawilon zajmują prywatne mieszkania. Podczas powodzi w 1997 r. Młyn Maria był strategicznym punktem obrony Ostrowa Tumskiego i Starego Miasta. Obecnie wyremontowany pełni funkcje mieszkalno-usługowe. W pobliżu znajduje się Muzeum Iluzji.

Odra Centrum

XVII

WYSPY WROCŁAWIA

Wrocław jest miastem położonym na 12 odrzańskich wyspach. Najwięcej wysp znajduje się w rejonie Starego Miasta, w Śródmiejskim Węźle Wodnym. Zespół wschodnich wysp tworzą: Wyspa Bielarska, Wyspa Słodowa, Wyspa Młyńska, Wyspa Piasek, Wyspa Daliowa, Tamka. Są one otoczone są wodami ramion Odry: (Odra Północna i Odra Południowa) oraz licznymi mniejszymi ramionami i kanałami. W rejonie tym znajduje się również Ostrów Tumski, który, przed zasypianiem jednego z ramion rzeki, stanowił odrębną wyspę. Na zachód położona jest Kępa Mieszczańska, otoczona przez Odrę Północną i Południową oraz dwie małe, bezimienne wyspy powstałe na skutek odcięcia terenu przez przekop dla Śluzy Mieszczańskiej oraz kanału Elekrowni Wodnej Wrocław I.

Śródmiejskie wyspy

Wyspa Tamka, niewielka, licząca 1 ha wyspa, położona jest naprzeciw gmachu Ossolineum przy ul. Grodzkiej. Znajduje się między Mostem Piaskowym a Mostami Uniwersyteckimi. Można się na nią dostać przez Most św. Macieja. W wieku XIII należała do zakonu Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą. Stał tu, jeden z najstarszych w mieście, młyn św. Macieja, wzmiankowany już w r. 1254. Później były dwa młyny przy obu końcach wówczas drewnianego mostu św. Macieja. W 1539 r. na miejskim przyczółku mostu św. Macieja zbudowano wodociąg, zwany „Nowym”, przebudowany w 1825 r. Do XIX w. wyspa nie miała nazwy. Obecną otrzymała w 1945 r. W latach 1869-1871 wybudowano most na słuzie, a w 1876 r. rozebrano młyny, tworząc Jaz św. Macieja. W latach 1905-1907 powstał żelazny most św. Macieja, który funkcjonuje do dzisiaj. Na wyspie znajdują się dwa budynki. Jeden wzniesiony w latach 1906-1908 według projektu Rudolfa Zahna jako siedziba Śląskiego Towarzystwa Kultury Ojczyźnianej. Po wojnie należał do Katedry Chemii Leków Akademii Medycznej. Obecnie opuszczony i zaniedbany. Drugi, nieco młodszy, odbudowany w latach 70-tych, był używany przez Wydział Biotechnologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Dziś pełni funkcję klubowo-biurową.

Wyspa Piasek, położona jest na zachód od Ostrowa Tumskiego. W XII w. należała do Piotra Włosta, który zbudował klasztor dla kanoników regularnych św. Augustyna i podarował go sprowadzonym ze Śląży zakonnikom. Piasek jest jedną z najstarszych w mieście, zamieszkałych już od XI w. W przeszłości odgrywała ważną rolę, gdyż prowadził przez nią historyczny handlowy szlak bursztynowy z Czech do Bałtyku. Jej nazwa wywodzi się od łacińskiego słowa „arena” oznaczającego suchą wyspę, brzeg. Choć uchodzi za jedną z niewielkich wysp, ukrywa w sobie wiele ciekawych miejsc. Są wśród nich świątynie, klasztory, biblioteka z wyjątkowymi zbiorami, klasycystyczne kamienice, pomniki, mosty oraz niezwykle punkty widokowe pozwalające na podziwianie Ostrowa Tumskiego z innej perspektywy.

Ulice: ul. św. Jadwigi, Bulwar Piotra Włosta, ul. Staromłyńska, Bulwar Stanisława Kulczyńskiego, Bulwar Stefana Wyszyńskiego, ul. Św. Anny, ul. Wodna.

Obiekty usytuowane przy ul. Św. Jadwigi: Kościół Najświętszej Marii Panny, klasztor kanoników regularnych św. Augustyna, cerkiew św. św. Cyryla, Metodego, dawny klasztor augustianek (kanoniczek regularnych), kaplica św. Anny, dawny szpital św. Anny, kamienice: Pod Królem Salomonem, Kamienice Pod Okiem Opatrzności, Pomnik kardynała Bolesława Kominka.

Kępa Mieszczańska, należy do największych wysp w Śródmieściu. Położona jest w zachodniej (dolnej) części miejskiego odcinka Odry. Dawniej miała charakter przemysłowy. Początek zagospodarowania przypada na XIII w., kiedy zaczęły tu powstawać nabrzeża przeładunkowe, składy i magazyny oraz młyny, później folusze i słodownie. Impuls do rozwoju dała umowa podpisana w 1334 r. przez krakowskiego kupca i bankiera, Mikołaja Wierzyńka. W 1456 r. zbudowano w rejonie dzisiejszego mostu Pomorskiego Środkowego służę (obecnie istniejącą). W XVI w. działała tu papiernia, port miejski, a u wylotu obecnej ulicy Odrzańskiej zlokalizowano pobór wody do miejskiego wodociągu. W XVII w. (wojna trzydziestoletnia) wyspę częściowo włączono w obręb miejskich fortyfikacji. Powstał tu lazaret, koszary, strzelnice. Przy istniejącej przystani wybudowano pierwszy duży żuraw portowy. Powstawały też budynki magazynów. W XVIII w.

na południowym brzegu Kępy pojawiła się klasycystyczna rafineria cukru należąca do Johanna Gottlieba Gölnera (obecnie magazyny Herbapolu). W XIX w. wyspa przyjęła charakter wojskowy, pojawiły się strzelnice, koszary i poligony, place ćwiczeń. Od połowy XIX w. na Kępie Mieszczańskiej zaczęto stawiać wille oraz wysokie kamienice mieszkalne i budynki administracyjne. Podczas oblężenia Festung Breslau wyspa została zniszczona. Po wojnie część zachowanych koszar wykorzystywały jednostki pomocnicze Wojska Polskiego, a część zabudowań przejęły jednostki Milicji Obywatelskiej. W latach 70-tych XX w. zbudowano tu sztuczne lodowisko Torpiast. Współcześnie wyspa jest zabudowana, a zabytkowe budynki są remontowane.

Wyspa Bielarska, sąsiaduje z Wyspą Słodową. W średniowieczu obie wyspy miały tę samą nazwę: jedna nazywała się Bielarska Tylna (Bielarska), druga Bielarska Przednia (Słodowa). Wyspy rozdzielone były kanałem, tzw. upustem Klary. W XIII w. stały tu dwa młyny św. Klary (po jednym na każdej wyspie). Młyn Klara umożliwiał na niej bielienie płótna. W XVIII w. na Wyspie Bielarskiej otwarto wytwórnę spirytusu, likierów i win owocowych H. Henniga, która przetrwała do II wojny światowej. Od XIX w. w okolicy dzisiejszej Żabiej Kładki działało kąpielisko. Obecnie na wyspie jest plac zabaw dla dzieci. Jej ozdobą jest pomnik Sokratesa dłuta Stanisława Netswoldowa. Wyspa jest połączona Żabią Kładką z ul. Drobnera.

Wyspa Słodowa, otoczona wyspą Młyńską i Bielarską, Daliową, Tamką i Piasek. Nazwa wyspy pochodzi od słodowników, którzy działali tu już od XV w. Od średniowiecza Wyspa Słodowa wraz z Bielarską i Młyńską była własnością zakonu św. Klary. W XIX w. wszystkie przeszły na własność miasta. Wyspa została ściśle zabudowana kamienicami oraz obiektami gospodarczymi. Najważniejszą rolę odgrywał Młyn św. Klary, który miał wpływ na specyfikę przemysłu. Rozwijało się tu młynarstwo i przetwórstwo. W tym czasie główne trakty komunikacyjne na wyspie zostały wybrukowane. Pojawiło się oświetlenie, najpierw olejowe, potem gazowe. Pod koniec XIX w., wyspa stała się popularnym miejscem spacerowym, z ogrodami i widokiem na Odrę.

W czasie oblężenia Wrocławia, prawie cała zabudowa uległa zniszczeniu, na wyspie pozostał jeden budynek oraz młyn św. Klary. Niestety młyn przestał istnieć w 1975 r. Obecnie po remoncie na Wyspie Słodowej 7, w ocalałej kamienicy, powstało centrum biznesowe i kulturalne Concordia Design, z restauracją, z biurami oraz imponującym tarasem na dachu (ok. 550 m²), z którego rozciągają się niezwykle widoki. Po rewitalizacji na Wyspie powstał teren rekreacyjny z ławkami i zielonymi miejscami do piknikowania. Cumują tu też pływające bary na wodzie. W ciągu roku na wyspie odbywają się cykliczne imprezy Festiwal Japoński NAMI Airando, plenerowe kino, juwenalia, Wrocławski Festiwal Feta, koncerty.

Na wyspie jest ulica Wyspa Słodowa, która łączy Wyspę Słodową z Mostami Młyńskimi.

Wyspa Daliowa, położona na południe od Wyspy Piaskowej, na którą prowadzi kładka nad kanałem ze Śluży Piaskową. Należy do najmniejszych wysp. Od 2017 r. stoi na niej rzeźba „Nawa” autorstwa Oskara Zięty, wykonana z polerowanej dmuchanej stali. Jej kształt nawiązuje do łukowatych sklepień obiektów, znajdujących się w pobliżu: kościoła Najświętszej Marii Panny i Hali Targowej. Do 2016 r. na wyspie był tylko niewielki ceglany bunkier, służący obsłudze Śluży Piaskowej. Do wyspy przylega prawy przyczółek Jazu św. Macieja.

Wyspa Młyńska, zwana dawniej Bożego Ciała, jedna z najstarszych. Od XII w. była elementem najstarszej we Wrocławiu przeprawy mostowej łączącej miasto z terenami położonymi na prawym brzegu (północnym) Odry. Sąsiaduje z Wyspą Piasek i Wyspą Słodową. Dawniej stały na niej średniowieczne Młyny: Maria na Piasku i Feniks na Wyspie Młyńskiej. Gdy oba spłonęły wyspę nazywano Bożego Ciała. Młyny wiele razy ulegały pożarom. Były przebudowywane. W XVIII w. na wyspie znajdowały się umocnienia systemu fortyfikacji miasta. Po ich rozbiórce (po roku 1807) stanęły tam budynki mieszkalne (głównie dla pracowników młynów). Po II wojnie światowej zabudowa uległa zniszczeniu. W jedynym (oprócz młyna) zachowanym budynku znalazło swoje miejsce Technikum Spożywcze. Obecnie znajduje się w nim Hotel Tumski. Współcześnie dawne młyny Maria przeszły rewitalizację. Zostały przekształcone w luksusowe apartamenty i hotele, choć zachowano zewnętrzne mury historycznych konstrukcji.

Wyspa Opatowicka, położona we wschodniej części miasta między Odłą i Kanałem Opatowickim. Wyspa stanowi jeden z elementów Bartoszowicko-Opatowickiego Węzła Wodnego. Dawniej nazywana była Wyspą Miłości. W początkach XX w. wyspa była miejscem wypoczynku i rekreacji. Powstał na niej amfiteatr (do dziś zachowały się resztki estrady). Od początku XX w. przyływały tu regularnie statki turystyczne z pasażerami. Po wojnie wyspa nie była zagospodarowana. Teren w części jest zalesiony, część stanowią łąki. Obecnie powstała tu Wyspa Przygody Opatowicka, na którą składa się kompleks nadrzecznych atrakcji (mostków, kładek, siatek, drewnianych platform itp.), zawieszonych na stalowych linach kilometrowej długości. Na wyspę dostać się można od strony osiedla Bartoszowice przez kładkę wybudowaną nad jazem. Wyspa objęta jest ochroną indywidualną w ramach Szczytnickiego Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego.

Wielka Wyspa, została tak nazwana w 1980 r. przez Wandę Kononowicz. Obejmuje osiedla: Bartoszowice, Biskupin, Sępolno, Szczytniki, Dąbie, Zacisze i Zalesie. Terytoria należące do wyspy (poza Zaciszem) leżały do XVI w. na lewym brzegu Odry, na terenie międzyrzecza (między Odłą a Oławą). W latach 1531-1555, po przekopaniu obecnego koryta rzeki, wymienione osady znalazły się na prawym brzegu rzeki, oddzielone jedynie starorzeczami tzw. Czarnej Wody. Posiadają połączenie z lewym brzegiem oraz centrum Wrocławia poprzez mosty Szczytnicki, Zwierzyniecki, Jagiellońskie, Chrobrego, Warszawskie. Bartoszowicki, Olimpijski, Wilczy Kąt oraz Kładkę Zwierzyniecką.

Atrakcje na Wyspie: ZOO, Park Szczytnicki z Ogrodem Japońskim, Stadion Olimpijski, Hala Stulecia, Pawilon Czterech Kopuł oraz obiekty pochodzące z wystawy architektonicznej „Mieszkanie i miejsce pracy” (WuWa), Zajezdnia Tramwajowa „Dąbie”, kościół redemptorystów z Golgotą Wschodu.

Wyspa Szczytnicka, jest położona między Starą Odłą, Przekopem Szczytnickim a głównym korytem Odry. Kształtem przypomina trójkąt. Znajduje się w okolicach Placu Grunwaldzkiego i Mostu Zwierzynieckiego. Od południa graniczy z korytem Odry Śródmiejskiej, a w jej bezpośrednim sąsiedztwie znajduje się Śluza Szczytniki oraz Jaz Szczytniki. Na południu jest koryto Odry biegnące w kierunku Śródmiejskiego Węzła Wodnego. Na wyspę nie prowadzi żadna przeprawa mostowa. Jedyne piesze połączenie stanowią pomosty zamontowane na wrotach wspornych Śluzy Szczytniki, które są głównym zamknięciem tej budowli. Można się tu dostać drogą wodną. W awanportach Śluzy (przedporcie) są miejsca do cumowania, w tym przystań policji. Wyspa jest zagospodarowana. Na jej zielonych terenach znajdują się: komisariat policji wodnej, przystań jachtowa, obiekty dydaktyczne Politechniki Wrocławskiej, okresowa przystań dla statków żeglugi pasażerskiej i statku inspekcyjnego Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej, Instytut Ochrony Środowiska, sterownia jazu Szczytniki.

Ostrów Tumski, czyli wyspa św. Jana, położona była w odnogach Odry, na skrzyżowaniu dawnych szlaków: wodnego i bursztynowego. Początkowo był to gród książęcy, z zamkiem w zach. części (obecnie kościół św. Marcina oraz pozostałości dawnego zamku książęcego). We wschodniej części mieścił się ośrodek życia kościelnego, z katedrą. Zajmuje powierzchnię 4,5 ha. Ostrów otoczony był 10-metrowym wałem drewniano-ziemnym (typowo słowiańskim) zabezpieczającym przez wylewami rzeki i najazdami. Naturalną ochronę stanowiła Odra, która płynęła od obecnej ul. Św. Józefa przez skwer za prezbiterium katedry, teren, na którym stoi seminarium duchowne, Ogród Botaniczny (tu pozostał staw) do Mostu Młyńskiego, gdzie wpadała do Odry Głównej. Od XVIII w. Ostrów był ufortyfikowany bastionem tzw. Skaczącej Gwiazdy. Obecnie nie jest wyspą – w 1824 r. koryto Odry zasypano. W XIV w. na Ostrowie powstawały nowoczesne budowle wzorcowe

dla architektury Wrocławia, m.in. bazylikowy korpus katedry, halowy korpus kolegiaty św. Krzyża. W XVI w. na Ostrowie ośrodkami kulturalnymi były dwory magnacko-biskupie: renesansowy bpa Jana Turzo i barokowy bpa Franciszka L. Neuburga. W XVII w. powstały tu dwie instytucje wychowawczo-oświatowe: Orphanotropheum i Alumnat zw. Collegium Clericorum, będący bursą i seminarium kształcącym księży. W latach 1633, 1759, 1791, 1945 Ostrów doświadczyły pożary.

Ulice i place na Ostrowie Tumskim: pl. Katedralny, pl. Kościelny, ul. św. Marcina, ul. św. Idziego, ul. Kanonia, ul. Kapitulna, ul. Augusta Hlonda, ul. Świętokrzyska, ul. Kardynała, ul. Kominka.

Zabytki na Ostrowie Tumskim: Brama Kluskowa, pozostałości Zamku Piastowskiego (Książęcego), sierociniec dla dzieci szlacheckich Orphanotropheum, pałac – Prepozytówka (Arcybiskupa), Most Tumski Wyższe Seminarium Duchowne Collegium Georgianum, domy kapituły katedralnej, Muzeum Archidiecezjalne, budynek Papieskiego Wydziału Teologicznego.

Kościół Ostrowa Tumskiego: św. św. Piotra i Pawła, św. Idziego, św. Krzyża, św. Marcina, katedra pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela.

Pomniki na Ostrowie Tumskim: św. Jana Nepomucena, Madonny z Dzieciątkiem (statua), rzeźby św. Jana Chrzciciela i św. Jadwigi, przy Moście Tumskim, Herkulesa walczącego z lwem, papieża Jana XXIII, św. Piotra Apostoła, Edmunda Bojanowskiego, Kolumna Tysiąclecia.

XVIII

BULWARY WROCŁAWSKIE

W ostatnich latach wrocławskie bulwary stały się bardzo popularnymi miejscami rekreacji i wypoczynku w mieście. Ich atrakcyjność podnosi nie tylko lokalizacja (przy rzekach), ale też duża ilość zieleni oraz towarzysząca im infrastruktura w postaci ławek, kawiarenek czy dzieł sztuki. Atrakcyjność bulwarów podnosi też historyczna przestrzeń wokół bulwarów (zabytki, muzea).

Bulwar Józefa Zwierzyckiego, znajduje się na Nadodrzu, rozciąga się między korytem Odry Północnej a budynkami Archiwum Państwowego i Uniwersytetu Wrocławskiego. Stanowi pieszny łącznik pomiędzy ulicą Pomorską a placem Maxa Borna i ulicą Stanisława Duboisa. Bulwar upamiętnia postać profesora UW, jednego z twórców Instytutu Nauk Geologicznych, badacza Archipelagu Malajskiego i Nowej Gwinei. Anna Grajper oraz Sebastian Dobiesz byli autorami koncepcji powstanie w tym miejscu bulwaru Fizyków, z edukacyjnymi instalacjami. Obok budynku Wydziału Fizyki i Astronomii Uniwersytetu Wrocławskiego jako pierwsze powstały dwa trzymetrowe Zwierciadła Akustyczne. Ich zadaniem jest transmisja dźwięku na odległość pomiędzy dwiema osobami znajdującymi się w ogniskowych przeciwległych zwierciadeł. Umieszczone w odległości około 31 metrów od siebie, Zwierciadła mają formę przypominającą kapiącą kroplę wody. Dzięki tzw. krzywemu zwierciadle, użytkownicy mogą obserwować swoją zniekształconą podobiznę, a także inne zjawiska załamania odbitego obrazu. W przyszłości planowane są inne „fizyczne zabawki”, jak platforma obrotowa, zegar słoneczny czy spóźniony dźwięk.

W otoczeniu: Mosty Pomorskie, Mosty Mieszkańskie, budynek Archiwum Państwowego, Wojewódzkie Archiwum Państwowe i Instytut Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, pl. Maxa Borna.

Bulwar kard. Stefana Wyszyńskiego, położony jest na południowo-zachodnim brzegu jednego z ramion – Odry Północnej, na Wyspie Piasek. Patronuje mu Stefan Wyszyński, prymas Polski (zwanym Prymasem Tysiąclecia). Stąd, przez Most Tumski, można przejść na Ostrów Tumski. Przez Mosty Młyńskie można przeprawić się w kierunku Nadodrza i Ołbina. Naprzeciw ulicy Św. Jadwigi znajduje się Młyn Maria. Ulicą Staromłyńską można przejść ku zachodniemu krańcowi wyspy. Przy wschodnim krańcu bulwaru, przed Mostami Młyńskimi, Odra Północna rozdziela się na dwa ramiona: od głównego ramienia rzeki odchodzi Kanał Młyna Maria (jeden z elementów Śródmiejskiego Węzła Wodnego). Bulwar z założenia jest terenem spacerowo-widokowym.

W otoczeniu: Kościół NMP, Pomnik Bolesława Kominka, Mosty Młyńskie, Most Piaskowy, Most Tumski. Młyn Maria, Kościół św. Marcina, Pomnik Jana XXIII, ulica Najświętszej Marii Panny, skwer Pojednania.

Bulwar ks. Aleksandra Zienkiewicza, położony jest na północnym brzegu Odry, między Mostem Tumskim a Mostami Młyńskimi. Rozciąga się wzdłuż ulicy św. Marcina, przy kościele św. Marcina (pozostałości zamku

piastowskiego). Patronuje mu Sługa Boży, legendarny duszpasterz akademicki, założyciel ośrodka „Pod Czwórką”. Na bulwarze znajduje się m.in. labirynt trawowy oraz tablice informacyjne dotyczące historii tej części miasta.

W otoczeniu: Kościół NMP, Kościół św. Marcina, Kościół św. św. Piotra i Pawła, Pomnik Jana XXIII, Mosty Młyńskie, wyspa Piasek, pomnik św. Piotra.

Bulwar św. Matki Teresy z Kalkuty (poprzednio Bulwar Odrzański), leży na Ostrowie Tumskim, na północnym, prawym brzegu Odry, rozciąga się od ulicy kard. Stefana Wyszyńskiego i Mostu Pokoju, do ulicy Świętego Józefa. Obecnie bulwar ma długość 95 m. Obowiązująca nazwa została nadana bulwarowi w 2018 r. Patronuje mu albańska zakonnica, laureatka Pokojowej Nagrody Nobla z 2016 r. Poprzednio Bulwar Odrzański obejmował odcinek od Mostu Pokoju do placu Katedralnego, obecny został skrócony i kończy się przy ulicy Świętego Józefa. Jest to bulwar spacerowo-widokowy, stanowiący piesze powiązanie mostu z placem Katedralnym i pozostałą częścią Ostrowa Tumskiego. Ze względu na zamknięte ogrody (będące pod administracją kościoła), bulwar nie ma bezpośredniego połączenia z innymi bulwarami biegnącymi wzdłuż Odry Północnej (Bulwar Słoneczny, Bulwar Józefa Zwierzyckiego). Dojście do nich jest możliwe tylko ulicami Ostrowa Tumskiego.

W otoczeniu: Most Pokoju, budynek Zgromadzenia Sióstr Świętej Elżbiety, budynki Urzędu Wojewódzkiego i Muzeum Narodowego oraz Bulwaru Xawerego Dunikowskiego wraz ze Wzgórzem Polskim.

Bulwar Piotra Włostowica, leży na Wyspie Piasek, w rejonie rozwidlenia koryta na Odrę Północną i Odrę Południową. Nazwa upamiętnia postać Piotra Włostowica, możnowładcę śląskiego z rodu Łabędziów, palatyna Bolesława Krzywoustego, właściciela Wyspy Piasek. Bulwar ma charakter spacerowo-widokowy. Dep-tak spacerowy został zbudowany i otwarty w 1998 r.

W otoczeniu: Most Piaskowy, Most Tumski, Kościół NMP, Klasztor kanoników regularnych św. Augustyna, dawna Biblioteka Uniwersytecka, krasnal Prac Odrzański, Przystań Kardynalska, Hala Targowa.

Bulwar Stanisława Kulczyńskiego, leży na Wyspie Piasek. Upamiętnia postać Stanisława Kulczyńskiego, botanika i pierwszego rektora Uniwersytetu i Politechniki (pierwszego prezesa TMW). Biegnie od ulicy Świętej Jadwigi i Mostu Piaskowego, wzdłuż ulicy Wodnej i koryta Odry Południowej, a następnie wzdłuż przepokopu Śluzy Piaskowej, do skweru na zachodnim krańcu wyspy. Z innymi wyspami łączy ją Kładka Piaskowa przerzucona nad Kanałem Młyna Maria. Bulwar łączy się też z Wyspą Daliową przez kładkę nad Śluzą Piaskową. Bulwar ma charakter spacerowo-widokowy.

W otoczeniu: kościół Najświętszej Marii Panny, cerkiew św. Cyryla, Metodego, dawna Biblioteka Uniwersytecka (obecnie Instytut Judaistyki), Mosty Młyńskie, Most Piaskowy, Wyspa Daliowa, Hala Targowa, Klasztor norbertanów (obecnie siedziba Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Bulwar Słoneczny, leży na północnym brzegu jednego z ramion bocznych Odry – Odry Północnej, w obrębie osiedla Nadodrze. Obejmuje obszar zawarty między korytem Odry Północnej, a ulicami Trasy Mieszczkańskiej (plac Józefa Bema, ulica Bolesława Drobniera). Łączy ze sobą ulicę Bolesława Drobniera z ulicą Świętej Jadwigi oraz z Wyspą Słodową, Wyspą Bielarską i Wyspą Piaskową, poprzez kładki piesze (Kładka Żabia, Kładka Słodowa). Ma charakter spacerowo-widokowy. Na bulwarze są:

- Ścieżka praw kobiet: 81 płyt z nazwami państw i 81 płyt z latami uzyskania praw wyborczych przez kobiety na świecie.
- Pomnik Bohaterów Powstania Węgierskiego: monument Moniki Molendy upamiętniający powstańców węgierskich z 1956.
- Krasnale Dwa bratanki, rzeźby zainstalowane w 2025 r., symbolizujące przyjaźń polsko-węgierską
- Rzeźba "Macierzyństwo": Jadwigi Skomorowskiej, który powstał w 1970 r.
- Dwa 25-metrowe łukowe siedziska, ławki, stylizowane latarnie, nowe nasadzenia (lipy, brzozy).

W otoczeniu: rzeźba będąca symboliczną „Mapą XXI-wiecznego Wrocławia”, Mosty Młyńskie.

Bulwar Xawerego Dunikowskiego, położony jest na południowym brzegu Odry, na odcinku od Mostu Piaskowego do Mostu Pokoju. Wchodzi w obręb tzw. Wrocławskiego Nowego Miasta. Przebiega wzdłuż Promenady Staromiejskiej. Jest to bulwar spacerowo-widokowy. Znajduje się w pobliżu Wzgórza Polskiego. Przy nabrzeżu bulwaru pomiędzy Zatoką Gondoli a Mostem Pisakowym, w XIX w. i początkach XX w., funkcjonował tu port parowców. Bulwarowi patronuje od 1965 r. Xawery Dunikowski, polski rzeźbiarz, malarz i profesor Akademii Sztuk Pięknych (znajdującej się w pobliżu). Całe nabrzeże bulwaru jest umocnione. Są to skarpy wypełnione brukiem kamiennym oraz ściany murowane z cegły – mury oporowe. Długość bulwaru wynosi około 800 m.

W otoczeniu: Most Pokoju, Muzeum Narodowe, Kładka Muzealna, Zatoka Gondoli, Wzgórze Polskie, Plac Polski, pomnik Popiersie Robotnika Ksawerego Dunikowskiego, Pomnik-mauzoleum pomordowanej ludności polskiej na Kresach Płd.-Wsch. przez OUN i UPA, Pomnik Zalany Artystom, przystań przy Hali Targowej, Hala Targowa, Most Piaskowy.

Bulwar Xawerego Dunikowskiego

Bulwar Marii i Lecha Kaczyńskich, leży na lewym brzegu rzeki Odry, pomiędzy Mostem Pokoju i Mostem Grunwaldzkim. Upamiętnia prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego i jego małżonkę Marię Kaczyńską, którzy 10 kwietnia 2010 r. zginęli podczas katastrofy polskiego samolotu Tu-154 na lotnisku w Smoleńsku. Uroczystość nadania nazwy miała miejsce 23 września 2013 r.

W otoczeniu: Most Pokoju, Most Grunwaldzki, Muzeum Narodowe, rzeźby „Ptaki” Magdaleny Abakanowicz, Dolnośląski Urząd Wojewódzki, Biblioteka Uniwersytecka, Pomnik „Atom” Romana Pawelskiego.

Bulwar Politechniki Wrocławskiej, znajduje się w obrębie osiedla Plac Grunwaldzki, w rejonie Wybrzeża Stanisława Wyspiańskiego. Całkowita długość wynosi około 400 m. Jego początek znajduje się w pobliżu stacji kolejki linowej – Polinka – a koniec przy Jazie Szczytniki. Bulwar otwarto 28 maja 2016 r. z okazji rozpoczęcia regat Odra River Cup 2016. W ramach inwestycji powstały między innymi: deptak, mini plaża, boisko do koszykówki, pomosty, nowa przystań i inne elementy architektury. Pojawiły się też krasnale – wioślarze (rzeźba przedstawia ósemkę męską w łodzi sterowanej przez kobietę).

W otoczeniu: Gmach Politechniki, pomnik Stanisława Kulczyńskiego, Kampus Politechniki, Serowiec, Tawerna Politechniki Wrocławskiej.

Promenada Staromiejska, pas zieleni położony w miejscu dawnych fortyfikacji obronnych wzdłuż Fosi Miejskiej oraz na niewielkim odcinku wzdłuż Odry. Promenada powstała po 1813 r. w obrębie Starego Miasta. Projektantem był Johann Fredrich Knorr. W pobliżu Muzeum Architektury zachowała się odrestaurowana dolna część pomnika poświęcona projektantowi. Nazwa promenady obowiązuje od 1993 r. Z założenia Promenada była w stylu angielskim, z alejami i bastionami.

W otoczeniu: Most Sikorskiego, Brama Mikołajska, Fontanna Alegoria Walki i Zwycięstwa, Pałac ślubów, Kładka św. Antoniego, Kładka Świebodzka, Nowa Giełda Pomnik Ignacego Paderewskiego, Kładka Sądowa, Sąd, Opera, Pomnik Ofiar Stalinizmu, Pomnik Rotmistrza Witolda Pileckiego, pomnik Orkiestry Krasnoludkowej, Pomnik Orfeusza, Brama Świdnicka, Odwach, Pogodynka, Pomnik Bolesława Chrobrego, Teatr Lalek, Park Mikołaja Kopernika, Amor na Pegazie, Bastion Sakwowy fortyfikacje, IX Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego, Brama Oławska, Galeria Dominikańska, Muzeum Architektury, Park Juliusza Słowackiego, Pomnik Juliusza Słowackiego, pomnik Katyński, Panorama Raclawicka, Muzeum Narodowe, Zatoka Gondoli, Bastion Ceglarski, Wzgórze Polskie, Kładka Muzealna, Bulwar Dunikowskiego, plac Polski, Pomnik-mauzoleum pomordowanej ludności polskiej na Kresach Płd.-Wsch. przez OUN i UPA, Pomnik Złanym Artystom, przystań przy Hali Targowej, Hala Targowa, Most Piaskowy.

Bulwar Tadka Jasińskiego, położony w obrębie Starego Miasta. Bulwar stanowi część Promenady Staromiejskiej i obejmuje pas zieleni pomiędzy fosą a ulicą Pawła Włodkowica na odcinku od Placu Jana Pawła II do ulicy Krupniczej. Upamiętnia jednego z najmłodszych obrońców Grodna podczas ataku ZSRR na Polskę w 1939 r.

W otoczeniu: Fontanna Walka i Zwycięstwo, Pałac Ślubów, Nowa Giełda, Kładka św. Antoniego, Kładka Świebodzka, Gmach Sądu.

XIX

MOSTY WROCŁAWIA

Pod względem ilości mostów Wrocław zajmuje 5 miejsce w świecie i 1 w Polsce. Pod opieką Zarządu Dróg i Utrzymania Miasta znajduje 114 mostów, z czego 13 pochodzi z XIX w.

Most Piaskowy, jest wzmiankowany już w 1149 r. Łączy wyspę Piasek z lewobrzeżną częścią Wrocławia. W XV w. przy moście stała wieża obronna i brama z jednym przesłem zwodzonym. Dawniej był mostem zwodzonym, nazywany Mariackim lub Koło Najświętszej Marii Panny. Obecny most żelazny pochodzi z 1861 r. z ażurową żeliwną balustradą, powstał według projektu Ernsta Ubersa. Jest to najstarszy most żelazny w mieście. Od 1976 r. wpisany do rejestru zabytków. Przy Moście Piaskowym znajdował się początkowy punkt pomiarowy podczas wyznaczania miary wrocławskiej mili, stosowanej najpierw w samym Wrocławiu, a od 1630 r. na całym Śląsku. Ta jednostka długości równa się 10282 metrów. Jest to odległość od Bramy Piaskowej do Psiego Pola przez Wyspę Piaskową i Ostrów Tumski i dalej podmiejską drogą na północny wschód.

Mosty Młyńskie, dwa Południowy i Północny są przerzucone nad odnogami Odry Północnej (Odra Północna, Kanał Młyna Maria). Łączą Wyspę Piasek z Wyspą Młyńską oraz Wyspę Młyńską z prawym brzegiem Odry (kierunek plac Bema, Ołbin). Wzmiankowane w 1149 r. Kilkakrotnie zmieniały nazwę. Pierwotnie były to mosty św. Wincentego od wezwania opactwa ołbińskiego, potem Bożego Ciała, Przedtumski i Fortuna. Przed r. 1945 mosty nazywano Gneisenau Brücke na cześć feldmarszałka z okresu wojen napoleońskich. Współczesna nazwa jest od 1945 r. Obecne mosty stalowe, z charakterystycznymi łukowatymi kratownicami i kamiennym tarasem widokowym na Ostrów Tumski, pochodzą z 1885 r.

Most Tumski, jest charakterystyczną przeprawą przerzuconą nad północą odnogą Odry, która łączy Ostrów Tumski z Wyspą Piaskową, a ul. Katedralną z ul. św. Jadwigi. Nosi też nazwy: Most Zielony lub Most Zakończonych. Niegdyś był to najstarszy most wzmiankowany z czasów Bolesława Wysokiego (1163-1201). Obecny powstał pod kierownictwem Alfreda von Scholtza w latach 1889-1890, jako konstrukcja żelazno-kamienna, z ćwierć kolistymi kratownicami połączonymi poprzeczną owalną bramką. U wylotu mostu od zachodu znajdują się figury św. Jadwigi i św. Jana Chrzciciela dłuta Gustawa Grunenbergera.

Most Pokoju, jest przerzucony nad głównym nurtem Odry. Łączy ul. Wyszyńskiego z pl. Społecznym. Pierwotnie istniał tu drewniany Most Paulinów. W 1855 r. w miejscu drewnianej kładki wybudowano most Feni-gowy lub Czterofenigowy (nazwa od 4-fenigowej opłaty za przejście). W 1875 r. zastąpiono przeprawę

stalowym, czteroprzęsłowym mostem kratownicowym podpartym kamiennymi filarami. Patronem mostu, który powstał według projektu Alexandra Kaumanna, został Gotthold Ephraim Lessing – dramatopisarz niemiecki. Podczas wojny most został zniszczony. Odbudowany wg projektu Jana Kmity w 1959 r. (konstrukcja kablabetonowa). Po wojnie zmieniał nazwy na: Staromiejski, Wojewódzki a od 1966 r. – Pokoju.

Most Zwierzyniecki, jest najbardziej rozpoznawalną i ozdobną przeprawą w mieście, łącząca centrum z Wielką Wyspą, przerzuconą nad Starą Odrą. Od 1655 r. był tu most drewniany zwany Szczytnickim lub Ceglarskim. Od 1704 r. zmienił nazwę na „Passbrücke” czyli „Przepustkowy”. Nazwa pochodziła od znajdującej się w pobliżu wartowni straży miejskiej, która wpuszczała na most osoby za okazaniem przepustki, chroniąc przed przeniesieniem dżumy do miasta. Most jest w stylu secesyjnym, jednoprzęsłowy, o charakterystycznych łukach kratowych, z pylonami z czerwonego piaskowca i stylizowanymi lampami elektrycznymi (dawniej gazowymi). Łączy ul. M. Curie Skłodowskiej z ul. Wróblewskiego. Pod koniec XIX w. umieszczono na moście tablicę z brązu z napisem (w j. niemieckim), oznaczającej po polsku: „Drewniany spoczywał długie stulecia ponad leniwymi wodami. Teraz żelaza i kamienia zdobię żeglowny szlak” W czasie wojny nie został zniszczony.

Most Szczytnicki, jest przeprawą nad Starą Odrą, łączącą okolice placu Grunwaldzkiego z parkiem Szczytnickim oraz osiedlami Zalesie, Zacisze i Sępólno. Powstał w latach 1889-1890 jako przeprawa drogowo-tramwajowa pod nazwą Most Książęcy. Zastąpił stuletnią wówczas drewnianą przeprawę do Szczytnik. Pierwotnie most był oblicowany cegłą klinkierową. Został zaprojektowany przez Aleksandra Kaumanna. W latach 1933-1934 most poszerzono przykrywając cegłą i nadając mu prostą, pozbawioną ozdób formę. W powstaniu tego mostu brał udział Günther Trauer. Do dziś na ażurowej balustradzie zachował się herb Wrocławia oraz godło Prus – orzeł dzierżący miecz i pęk błyskawic. Przed wojną most nosił nazwę Adolf-Hitler-Brücke.

Most Grunwaldzki, powstał w latach 1908-1910. Miał połączyć część wschodnią miasta z centrum. Za projekt architektoniczny odpowiadał Richard Plüddemann oraz inżynierowie Robert Weyrauch z Berlina i architekt Martin Mayer z Hamburga. Najpierw nosił nazwę Cesarski (Kaiserbrücke), potem Wolności. Obecna nazwa obowiązuje od października 1945 r. Uroczystość otwarcia mostu, z udziałem cesarza Wilhelma II, odbyła się 10 października 1910 r. Był to jedyny na świecie most wiszący o pasmach nośnych wykonanych z blach ułożonych na płask, zawieszonym na masywnych pylonach. Długość mostu wynosi 112,5 metrów. W 1945 r. most został poważnie uszkodzony, ale też szybko odbudowany według projektu Dobrosława Czajki.

Most Grunwaldzki

Mosty Jagiellońskie, łączą ul. Kochanowskiego i Brücknera oraz osiedla Zacisze i Zalesie z Psim Polem. Przecinają Kanały: Żeglugowy i Powodziowy. Są to cztery mosty zbudowane w różnych okresach. Dwa starsze powstały w latach 1916 -1917 wg projektu. Christiana Nakonza i nosiły nazwę "Most Na Końcu". Od lat 70-tych XX w. obowiązuje obecna nazwa. W 1984 r. otwarto równoległe do dwóch starszych mostów dwa nowe, niemal identyczne, wykonane wg projektu Krystyny Angerman przez "Mostostal".

Mosty Osobowickie, składają się z dwóch przepraw: Południowej, zbudowanej w latach 1904-1905 nad Kanałem Miejskim (ma konstrukcję stalową, jednoprzęsłową) oraz Północnej, zbudowanej latach 1895-1897 nad Starą Odłą. Jest to most murowany z cegły klinkierowej, posiadający osiem przęseł sklepionych łukowo. Obiekty zostały zaprojektowane przez Richarda Plüddemanna, Karla Klimma oraz Alfreda von Scholtza, w stylu historyzmu z elementami neogotyku. Wyróżniają się charakterystycznymi ceglanyimi detalami oraz neogotyckimi wieżyczkami. Mosty łączą osiedle Kleczków z Osobowicami. Nazwa mostu pochodzi od nazwy osiedla.

Mosty Trzebnickie, stanowią zespół dwóch przepraw nad Starą Odłą i Kanałem Miejskim. Łączą osiedle Kleczków z Karłowicami i Różanką. Składają się z Mostu Południowego (nad Kanałem Miejskim), wzniesionego w latach 1892-897 (jednoprzęsłowa konstrukcja stalowa o łukowym kształcie) oraz Mostu Północnego (nad Starą Odłą) wybudowanego w latach 1914-1916 (wieloprzęsłowa konstrukcja betonowa). Most zaprojektowali Alfred von Scholtz oraz Günther Trauer. Przy moście zachował się jeden z trzech słupów granicznych z herbem miasta.

Mosty Pomorskie, to zespół trzech mostów (Północny, Środkowy i Południowy) łączących Północny i Południowy brzeg Odry ze znajdującą się pomiędzy nimi Kępą Mieszczańską. Już w XIV w. była tu przeprawa z południowego brzegu Odry na Kępę Mieszczańską związana z wybudowanym młynami. Pierwszy kamienny, zwany Kępowym powstał w latach 1904-1905. Jest to trójprzęsłowa konstrukcja kamienna, neoromańsko-secesyjna. Przy południowym przyczółku mostu, po obu stronach jezdni, ustawiono niewielkie pawilony. Formą przypominają strażnice. Mosty Pomorskie przeżyły bez większych zniszczeń oblężenie Festung Breslau. Przeprowadzony w latach 2020-2023 kapitalny remont przywrócił mostom historyczny wizerunek.

Mosty Uniwersyteckie, to zespół dwóch przepraw mostowych przerzuconych nad Odłą Południową i Odłą Północną. Nazwa pochodzi od bliskiego sąsiedztwa z Uniwersytetem Wrocławskim. Mają łączną długość 161 m. Powstały w miejscu kiedyś najdłuższej przeprawy nazywanej Mostem Długim. Stalowe mosty na kamiennych podporach wybudowane zostały w latach 1867-1869 na podstawie projektu miejskiego radcy budowlanego Alexandra Kaumanna i Günthera Trauera. Obecne mosty pochodzą z lat 30-tych XX w. Od wschodu przedziela je kamienny taras widokowy, na którym obecnie stoi pomnik Powodzianki Stanisława Wysockiego.

Most Oławski, jest jednym z ładniejszych. Łączy plac Wróblewskiego z ulicą Na Grobli przecinając Oławę tuż przed jej ujściem do Odry. Zastąpił wcześniejszą drewnianą kładkę, nazywaną "Mostkiem Wygonowym". Obecna przeprawa powstała w latach 1882-1883 według projektu Alexandra Kaumanna jako trójprzęsłowy most murowany, który swoją stylistyką nawiązuje do historycznych mostów Rzymu i Paryża (np. Pont Neuf). Na moście jest bogata dekoracja rzeźbiarska Roberta Toberentza (przedstawia sceny mitologiczne, atrybuty rzeczne) oraz charakterystyczne latarnie gazowe wykonane w warsztacie Gustava Trelenberga.

Most Oławski

Most Milenijny, nazywany Mostem Tysiąclecia łączy osiedla Popowice i Osobowice, ul. Wejherowską z Osobowicką. Stanowi część Obwodnicy Śródmiejskiej Wrocławia, drogi krajowej nr 5 oraz trasy europejskiej E261. Jest to most podwieszany (wantowy), oparty na dwóch charakterystycznych pylonach w kształcie litery H o wysokości 50 metrów. Został zaprojektowany przez Piotra Waneckiego i Marka Jagiełło. Do użytku oddany 29 października 2004 r. Długość przeprawy wraz z estakadami wynosi około 924 m, nad Odrą 289 metrów. W bezpośrednim sąsiedztwie mostu (nasyp na północnym brzegu, po stronie osiedla Osobowice) wyznaczono przebieg 17. południka długości geograficznej wschodniej.

Most Rędziński, jest wantowym, najwyższym i najdłuższym mostem w Polsce. Całkowita długość mostu (wraz z estakadami dojazdowymi) wynosi 1742 m., z czego główny most ma 612 m. Wysokość pylonu mostu mierzy 122 m. Stanowi kluczowy element Autostradowej Obwodnicy Wrocławia (A8). Jest to most wyłącznie drogowy, zawieszony nad Odrą i Wyspą Rędzińska za pomocą 160 want. Został zbudowany w latach 2008 - 2011, według projektu prof. Jana Biliszczuka. Położony w północno-zachodniej części Wrocławia.

Mosty Pilczyckie, są przeprawą nad rzeką Ślężą, łączą Pilczyce (prawy brzeg rzeki) i Żerniki (lewy brzeg rzeki) oraz ul. Lotniczą i ul. Kosmonautów. Obecnie funkcjonują dwa mosty: zabytkowy most tramwajowy, odbudowany w 1959 r. oraz nowszy, równoległy, most drogowy, otwarty w 1974 r. Stary Most Pilczycki o długości ok. 24-30 m posiada nawierzchnię z kostki granitowej. Pod mostem znajduje się zabytkowy jaz forteczny. Nowy Most Pilczycki, drogowy, o konstrukcji żelbetowej, został zmodernizowany w 2010 r., w związku z budową Autostradowej Obwodnicy Wrocławia (AOW).

Most Olimpijski, przebiega nad Odrą, łącząc osiedla Księża Wielkie (ul. Międzyrzecka) oraz osiedlem Biskupin/Sępolno (ul. Mickiewicza). Został otwarty 23 grudnia 2023 r. jako element Alei Wielkiej Wyspy, łączącej południową część miasta z dzielnicami wschodnimi, Ma długość około 700 m. Nazwa nawiązuje do Stadionu Olimpijskiego na Zalesiu. Wcześniej roboczo nazywany był "Mostem Wschodnim". W barierkach mostu jest stylizowany herb Wrocławia. Jest mostem o lekkiej konstrukcji, wybudowanym metodą nawisową, opartym na 14 podporach i 800 palach wbitych na głębokość od 6 do 9 metrów. Przeprawa zawiera jeden pas ruchu. W niektórych miejscach mostu zamontowano tzw. ekrany przyrodnicze. W kilku miejscach zbudowano wykusze widokowe.

Most Wilczy Ką, zawieszony jest nad Oławą. Jest częścią Alei Wielkiej Wyspy. Nazwa pochodzi od nazwy Osiedla Wilczy Ką, które włączono w granice miasta w 1808 r. Na osiedlu była chłodnia, wytwórnia kawy zbożowej i bielarnia. Obecnie na Wilczym Kącie pozostało kilka podmiejskich domów z przełomu XIX i XX w., ogrody działkowe i Kładka Siedlecka na Oławie. Most jest 350-metrowy. Aleja Wielkiej Wyspy jest elementem obwodnicy śródmiejskiej łączącej al. Armii Krajowej na Krzykach z ul. Mickiewicza na Wielkiej Wyspie. Trasa ma długość 3,4 km.

Mosty Bolesława Chrobrego, zwane też **Mostami Swojczyckimi**, to zespół dwóch par mostów (dwóch z początku XX w. i dwóch nowych z XXI w.) przerzuconych nad Kanałami: Żeglugowym i Powodziowym. Położone są w północno-wschodniej części miasta. Łączą osiedla Sępolno i Zalesie z północnym osiedlem Swojczyce. Obecnie są to dwie równoległe przeprawy: historyczna, która powstała w latach 1916-1917 oraz współczesna, oddana do użytku w 2023 r. Pierwszą parą mostów (Güntherbrücke) podczas wojny uległa zniszczeniu. W latach 1946-1947 mosty zostały odbudowane. Mają monolityczne łuki żelbetowe oraz betonowe podpory i bariery. Obecnie są wyłączone z eksploatacji i niszczeją wobec braku decyzji, co do ich dalszych losów. Nowa przeprawa, razem ruchem kołowym i pieszo-rowerowym została otwarta w 2023 r. i też składa się z dwóch mostów: nad Kanałem Powodziowym (długość ok. 186 m) oraz nad Kanałem Żeglugowym (ok. 161 m).

XX

KŁADKI

Kładki są przeprawami pieszymi przerzuconymi nad korytami fos miejskich lub węższych rzek. We Wrocławiu jest obecnie 39 kładek. Wśród nich są:

- Kładki nad fosami: Muzealna przy Zatoce Gondoli, betonowa przerzucona nad między Muzeum Narodowym a Wzgórzem Polskim, kładka św. Antoniego, kładka Sądowa,
- Kładki nad potokami: Kładka Oporowska nad potokiem Grabiszyńska, Kładka w ul. Przedświt nad potokiem Kasina, Kładka Brochowska Stara nad potokiem Brochówka, Kładka w ul. Lewej nad potokiem Ługowina,
- Kładki nad korytami dopływów Odry: Kładka Pawłowicka nad rzeką Dobrą,
- Kładki położone nad jezdniami: Kładka Nabycińska nad jezdnią ul. Legnickiej, Kładka I i II nad ul. Wróblewskiego, Kładka Żernicka,
- Kładki nad torami kolejowymi stacji: Kładka Brochowska Nowa (stacja Brochów),
- Kładki nad ciekami wodnymi: Kładka I, II, III w ul. Grudziądzki,
- Kładki nad rowami melioracyjnymi: Kładka w Parku Szczytnickim, Kładka w ul. Opatowickiej.

Najbardziej znane Kładki w mieście

Kładka Słodowa, łączy Wyspę Słodową z Osiedlem Nadodrze i Bulwarem Słonecznym. Wybudowana została nad rzeką Odrą Północną w 2003 r. wg projektu Tomasza Bonieckiego oraz Jana Bliszczuka.

Kładka Słodowa

Kładka Żabia (Kładka Bielarska), została zbudowana nad Odrą Północną. Łączy osiedle Nadodrze z Wyspą Bielarską. Jest kładką wiszącą o stalowej konstrukcji o długości 84 m. Jej projektantem i wykonawcą był Artur Paprocki z zespołu inżynierów "Cuprum". Po remoncie w 2015 r.

Kładka Piaskowa, przerzucona jest nad Kanałem Młyna Maria. Powstała w 2002 r. Jej konstrukcję nośną stanowią trzyprzęsłowe stalowe dźwigary. Pochylnie i schody prowadzące do kładki są żelbetowe. Długość 109, 28m.

Kładka Zwierzyniecka, została wybudowana w 1976 r. nad rzeką Odrą wg projektu M. Wróblewicza jako konstrukcja wisząco-linowa. Przeprawa o długości 232,4 m łączy Wielką Wyspę z osiedlem Siedlec-Rakowiec. Powstała w miejscu istniejącej w latach 60-tych przeprawy promowej. Znajduje się w pobliżu ZOO.

XXI

STOCZNIE RZECZNE WE WROCŁAWIU

Przebudowa Wrocławskiego Węzła Wodnego na przełomie XIX/XX wieku, potrzeba lepszego wykorzystania możliwości Odry, spowodował powstanie przemysłu stoczniowego. W tym okresie we Wrocławiu powstały następujące stocznie rzeczne:

- **W 1899 r.** na Dolnej Odrze, przy ul. Połbina (Port Kozanów) powstała **stocznia Caesar Wollheim**. Specjalizowała się w budowie i naprawie barek oraz parowych holowników (zarówno kołowych, jak i śrubowych) oraz pogłębiarek. Była jedną z najnowocześniejszych. Po 1945 r. teren przejęli Rosjanie, co zatrzymało działalność stoczniową. Obecnie jej pozostałości są wykorzystywane przez marinę na Kozanowie.

- **Wrocławska Stocznia Rieczna przy ul. Kwidzyńskiej 2**, została wybudowana w latach 1928-1930, w pobliżu Kanału Żeglugowego. Jej domeną była budowa śródlądowych jednostek pływających, niewielkich statków morskich lub ich kadłubów. Ich produkty były spławiane Odrzańską Drogą Wodną do Szczecina lub do niemieckich dróg wodnych. Była to największa stocznia we Wrocławiu działająca do lat 90-tych XX w. W latach 1939-1945 produkowała części do niemieckich okrętów podwodnych oraz remontowała tabor śródlądowy. W latach 1945-1946 teren wykorzystywała armia radziecka. W lipcu 1946 r. stocznię uruchamiali pionierzy: Zbigniew Kuszewski, Wincenty Piszcz i Jan Soroko. Początkowo remontowano w niej wraki jednostek wydobytych z Odry i jej kanałów. Później zajmowano się budową nowych jednostek pływających, w tym pchaczy i barek (zarówno na rynek krajowy, jak i zagraniczny). 1 listopada 1996 r. część produkcyjną stoczni przejął Odratrans SA powierzając budowę i remont własnego taboru transportowego. Od 2019 r. obiekt ma status zabytku architektury przemysłowej. Obecnie na jej terenie powstały parki biznesowe oraz kompleksy biurowo-magazynowe.
- **Remontowa Stocznia Rieczna (Stocznia "ODRA")**, działała w latach 1945-2002. Zlokalizowana przy ulicy Długiej, na lewym brzegu Odry, w pobliżu styku dwóch odnóg rzeki – Odry Południowej i Odry Północnej. Oprócz remontów zajmowała się produkcją barek zbiornikowych, pchanych oraz równych elementów stalowych.
- **Stocznia Wroclawska** (ul. Michalczyka na Szczepinie), jest jedną z ostatnich działających stocznii rzecznych kontynuującą tradycje budowy i remontów statków. Powstała w latach 70-tych XX w. W jej wyposażeniu są 2 pochylnie – jedna służyła do naprawy, druga do budowy. W hali stoczni znajdują się wciąż działające poniemieckie maszyny. Jest tam m. in. prasa bokserska, którą stoczniowcy nazywają Helmut oraz dźwig stoczniowy Ganz, ostatni taki działający w Polsce. W stoczni remontowano przepływające jednostki, budowano nowe statki dla Holendrów, głównie barki i tzw. Kontenerówki. Obecnie jest w stanie likwidacji, jednak wciąż naprawia się tam statki.

Stocznia rzeczna ul. Michalczyka

- **Przedsiębiorstwo Projektowo-Usługowe NAVICENTRUM Sp. z o.o.**, jest okrętowym biurem projektowym działającym od roku 1952 r. W ciągu wielu lat działalności, dzięki nim powstało ponad 300 typów statków różnej wielkości wybudowanych przez polskich jak i zagranicznych armatorów w oparciu o dokumentację techniczną opracowaną przez Navicentrum. Firma prowadzi też autorskie nadzory innych biur okrętowych na świecie. W swojej historii współpracowała z Technikum Żeglugi Śródlądowej we Wrocławiu, Wrocławską Stocznia Rieczną, Płocką Stocznia Rieczną.

XXII

WIEŻE CIŚNIENÍ

Wieża ciśnień na Kuźnikach, powstała w 1952 r. Była źródłem wody dla stacji Wrocław-Gądów. Od 1990 r. budynek był zamknięty. Obecnie, dzięki architektce Elizie Suder, po przekształceniach stała się miejscem spotkań, sztuki i designu.

Wieża ciśnień na Karłowicach, znajduje się przy pl. Daniłowskiego, dawniej zasilala lokalny wodociąg. Została zbudowana latach 1914–1915 w stylu modernizmu. Ma cztery części: podstawę mieszczącą magazyn techniczny, trzon, wewnątrz którego umieszczono schody prowadzące do zbiornika wody, głowicę mieszczącą zbiornik oraz zwieńczony kopułą belweder z tarasem widokowym. Ma 46 m wysokości. Na wysokości 31 m znajduje się posadowiony na żelbetowym ruszcie nitowany zbiornik na wodę typu Intze.

Wieża ciśnień na Brochowie, powstała w 1903 r. przy ul. Warszawskiej. Jej projektantem był inż. Reinhold Mestel. Ma 39 m wysokości. Nad wejściem wieży znajduje się płaskorzeźba czapli oraz żaby. Działała do lat 60-tych XX w. Była rezerwuarem wody dla szpitala. Obecnie po rewitalizacji jest siedzibą Towarzystwa Przyjaciół Brochowa i miejscem wystaw.

Wieża ciśnień na ul. Wiśniowej (Borek), pochodzi z lat 1904-1905. To 63-metrowa wieża z cegły projektu Karla Klimma. Łączy cechy neoromanizmu, neogotyku i secesji. Początkowo służyła zaopatrzeniu miasta wodą oraz jako wieża widokowa, z której można zobaczyć nawet Karkonosze. W dostawionej od południa okrągłej wieżyczce mieściła się elektryczna winda, wwożąca chętnych na platformę widokową umieszczoną na wysokości 42 m. Wieża wzorowana była na średniowiecznych, „staronimieckich” zamczyskach. Dolną kondygnację wieży zdobi secesyjna dekoracja związana z symboliką wodną: Tryton z nimfą. W płytkiej niszy umieszczono studnię z postaciami trytona (morskie bóstwo – pół-mężczyzna i pół-ryba), na którego grzbiecie siedzi nimfa wodna. Właściwy zbiornik na wodę dźwigany przez 9 potężnych filarów, pokrywa dach, zwieńczony czworoboczną, ostro zakończoną wieżyczką-laternią. Filary zdobią plakiety wypełnione płaskorzeźbionymi stworami wodnymi autorstwa dwóch wybitnych artystów: Ignatiusa Taschnera i Roberta Bednorza. Jeszcze około 1985 r. służyła jako zbiornik wody, wyrównujący jej poziom dla południowej części Wrocławia. Od lat 80-tych XX w. nie pełni już funkcji wieży ciśnień. W ostatnich latach wieża została odremontowana. Urządzono w niej kompleks gastronomiczny, z kawiarenką, sklepem z winami, salą restauracyjno-bankietową, restauracją oraz tarasem letnim.

Wodociągowa wieża ciśnień na Kuźnikach, jest dawnym budynkiem wchodzącym w zakres obiektów technicznych kolejowych. Powstała w 1952 r. dla kolejowego wodociągu zaopatrującego w wodę trakcyjną i technologiczną obiekty stacji Wrocław-Gądów. Była eksploatowana w latach 1952-1990. Jest ważnym zabytkiem przemysłowym Wrocławia. Wieża została wpisana do rejestru zabytków w lutym 2015 r.

XXIII

PRYZYSTANIE I BIAŁA FLOTA

Biała flota jest dużą atrakcją turystyczną Wrocławia, umożliwiającą podczas rejsów po Odrze poznanie miasta z innej perspektywy. Obecnie działa kilkanaście głównych przystani pasażerskich, marin żeglarskich oraz mniejszych przystani kajakowych. Większość z nich znajduje się w centrum miasta. Mają do dyspozycji różne jednostki pływające (duże statki, mniejsze statki, galery, tramwaje wodne, katamarany, motorówki, kajaki, rowery wodne), oferują rozmaite trasy, czas rejsu oraz tematykę. Organizacją zajmują się różne wyspecjalizowane firmy, które są dysponentami floty. Wśród nich są: Żegluga Pasażerska Wrocław, Centrum Turystyki Wodnej „Turizmo”, Viking, Funboat, Odyseja, Odrzańska Turystyka Wodna, Port Osobowice, Wodniacy, RejsyWrocław.pl, City Boats, Katamaran Jazz, OdraGo, Varuna River Cruises, Statek Wroclavia.

Do dyspozycji turystów są następujące jednostki pływające:

- Duże statki: restauracyjny Wratislavia, Wiktoria, Nereida, Goplana, Driada oraz Rusalka. Santa Clara, Dolce Vita,
- Mniejsze jednostki: Kaczuszka, Guccio, statki floty Viking,
- Luksusowe i tematyczne: motorówka Panamera, Swing, Jazz, Chill, Rock, Blues,
- Katamarany: Vegas, Miami, California, Orlando, Ibiza, Viper,

- Galery: Pirat, Korsarz,
- Jachty: Vera Mia,
- Tramwaje wodne: Bolek, Lolek, Tara.

Najbardziej popularne przystanie:

Przystań Latarnik, Bulwar księdza Aleksandra Zienkiewicza

Przystań Kardynalska, Bulwar Piotra Włostowica

Przystań Piaskowa, Grodzka

Przystań pod Śliwką, Grodzka 1

Przystań Katamaranów, bulwar księdza Aleksandra Zienkiewicza

Przystań Turystyczna Katamaran-Wrocław, Grodzka 15

Żegluga Pasażerska, Zygmunta Wróblewskiego 1

Przystań ZOO, Kładka Zwierzyniecka

Przystań „Amfiteatralna”, Bulwar Xawerego Dunikowskiego

Przystań Tumska, Bulwar Piotra Włostowica

Przystań Pod Mostem, Grodzka

Przystań Zwierzyniecka, przy Moście Zwierzynieckim

Marina Topacz, na Wyspie Słodowej

Marina Osobowice, Port Jachtowy/Camper Park

XXIV

EKSPOZYCJE EDUKACYJNE O ODRZE

Muzeum Odry FOMT, funkcjonuje od 1998 r. Prowadzone jest przez Fundację Otwartego Muzeum Techniki. W skład Otwartego Muzeum Techniki wchodzi trzy obiekty:

- **Holownik Parowy Nadbór** z 1949 r., który jest jedynym śródlądowym statkiem parowym w Polsce z utrzymaną oryginalną maszyną parową napędową, kotłownią, układem sterowania, sterówką, bogatym wyposażeniem i kadłubem w dobrym stanie. Tu ulokowane jest biuro Fundacji.
- **Barka "Irena"**. berlinka powstała w 1936 r. w Bydgoszczy. Zbudował ją Saturnin Marzątka, na łące nad Brdą, gdzie była eksploatowana na Kanale Bydgoskim. W 1990 r. przeprowadzono ją do Szczecina. Do Wrocławia trafiła w 2003 r., gdzie została odnowiona i od 2015 r. służy prezentacji kolekcji eksponatów związanych dawną żeglugą odrzańską, w tym fotografii, dokumentów kapitanów, patentów, pozwoleń, modeli statków odrzańskich, przyrządów nawigacyjnych i dokumentacji Odrzańskiej Drogi Wodnej.
- **Żuraw pływający Wróblin**, został zbudowany w latach 1938-1939, w stoczni Riedel w Fürstenbergu nad Odrą. Po zakończeniu wojny znalazł się we Wrocławiu i używany był do prac w polskich przedsiębiorstwach. W 2001 r. został zakupiony przez FOMT i wyremontowany.

Fundacja prowadzi szeroką działalność edukacyjną, naukowo-badawczą, wydawniczą (m.in. serie wydawnicze „Zabytki Przemysłu i Techniki w Polsce”). Organizuje konferencje i warsztaty z zakresu archeologii

przemysłowej, odbudowy pływających zabytków techniki, prowadzenia muzeum, organizowania galerii sztuki (Awanport-Gallery). Prowadzi konkursy ogólnopolskie: „Kariery lotnicze Polaków”; „Chrońmy zabytki techniki”.

Odrarium, znajduje się w ZOO i jest wystawą pokazującą florę i faunę Odry. Składa się z czterech basenów częściowo otwartych, w których można zobaczyć życie podwodne w różnych odcinkach rzeki (od źródeł po ujście). W Odrarium można zobaczyć niemal wszystkie gatunki ryb występujące w dorzeczu Odry, a także inne zwierzęta związane z ekosystemem rzeczny. Główne atrakcje i elementy Odrarium to, cztery strefy Odry:

- zbiorniki imitujące górny, środkowy i dolny bieg rzeki oraz jej starorzecze, z odpowiednią roślinnością (ok. 40 gatunków),
- ryby rodzime: możliwość zobaczenia z bliska m.in. jesiotrów, sumów, sandaczy, płoci, kleni, cert i boleni,
- wydry europejskie: specjalny wybieg, na którym można obserwować te aktywne ssaki,
- żółwie błotne: gatunek żółwia zamieszkujący w Polsce,
- podwodne wizjery: pozwalają na obserwację ryb z nietypowej perspektywy.

Odra Centrum, to wyjątkowy ośrodek edukacyjno-kulturalny zbudowany przez Fundację OnWater.pl, zlokalizowany na wodzie przy Moście Grunwaldzkim. Jest miejscem kultury, zaangażowanym w budowanie tożsamości odrzańskiej. Od 2013 r. szerzona jest tu wiedza na temat Odry, historii, ekologii, ochrony środowiska naturalnego rzek i akwenów.

Funkcjonuje w nim następujące agendy:

- Centrum edukacyjne, pozwalające uczestnikom warsztatów na zdobywanie wiedzy o rzece, jej historii, budownictwie wodnym, hydrologii, ekologii, florze i faunie,
- Odrateka, biblioteka, w której są zebrane książki i pamiątki odrzańskie,
- iOdra, punkt informacji turystycznej na temat Odry,
- Kawiarnia odrzańska, miejsce spotkań na wodzie, poznania historii żeglugi, dyskusji i koncertów,
- Przystań, pozwalająca na wypożyczenie kajaków, w tym możliwość uzyskania drugiej godziny gratis na kajaku za i posprzątanie rzeki.

Dużym zainteresowaniem we Wrocławiu cieszy się dom na wodzie Kamila Zaremba (proj.: Paweł Barczyk, Kamil Zaremba), którego właściciel i założyciel Fundacji OnWater.pl jest inicjatorem stworzenia pływającego Odra Centrum.

Hydropolis, jest unikatowym interaktywnym centrum wiedzy o wodzie, które mieści się przy ul. Na Grobli 17, w dawnym zbiorniku wody czystej (1892). Wnętrze zbiornika składa się z czterech komór. Na potrzeby wystawy połączono je, tworząc przejścia w ścianach. Centrum wiedzy o wodzie powstało w latach 2011-2015. Otwarcie nastąpiło 5 grudnia 2015 r. Ekspozycja jest podzielona na 9 stref tematycznych. Oprócz Strefy Wejścia jest tam Drukarka Wodna, Planeta Wody, Strefa Głębiny, Strefa Ocean Życia, Strefa Relaksu, Strefa Człowiek i Woda, Strefa Historia Inżynierii Wodnej. Ważną gałęzią działalności Hydropolis jest edukacja. Centrum oferuje zajęcia dostosowane do wieku uczniów. Hydropolis ma opinię jednego z najciekawszych centrów nauki w Polsce i zostało docenione przez ekspertów za najlepszą inicjatywę edukacyjną. Zyskało także dwóch prestiżowych Ambasadorów – Dona Walsha wybitnego oceanografa i Ryszarda Horowitza światowej sławy polskiego fotografa.

XXV

PRZEMYSŁ ZWIĄZANY Z RZEKAMI

Wrocław przez stulecia rozwijał się dzięki Odrze, która służyła jako szlak transportowy i źródło energii. Wzdłuż rzeki i w jej bezpośrednim sąsiedztwie, szczególnie w rejonie Nadodrza, Osobowic, Psiego Pola oraz centrum, powstawały zakłady przemysłowe, browary i porty.

Firmy i zakłady, które powstały lub działały w historii Wrocławia nad Odrą:

Przemysł i Energetyka

- **Stocznia Wroclawska**, prywatne przedsiębiorstwo kontynuujące tradycje budowy i remontów statków rzecznych przy ul. Michalczyka,

- **TAURON Elektrownia Wodna Wrocław II**, obiekt hydroenergetyczny zlokalizowany przy ul. Księcia Witolda 3A, wykorzystujący potencjał energetyczny rzeki. Zajmuje się wytwarzaniem ekologicznej energii elektrycznej z odnawialnych źródeł, wykorzystując turbiny Francisca.
- **Herbapol Wrocław**, jeden z najstarszych polskich producentów leków i produktów ziołowych. Powstał w 1945/1949 roku. Od 1956 roku mieści się przy ul. Księcia Witolda 56, w zabytkowym budynku dawnej rafinerii cukru. W 1993 roku przekształcił się z przedsiębiorstwa państwowego w pracowniczą spółkę akcyjną.
- **Port Rzeczny**, w okolicy ul. Kleczkowskiej, służy jako miejsce postojowe dla jednostek pływających po Wrocławskim Węźle Wodnym, zachowane magazyny i place składowe mają możliwość zaopatrywania jednostek pływających w paliwo i dźwigi.
- **Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej (RZGW)**, przy ul. Norwida, to jednostka organizacyjna Państwowego Gospodarstwa Wodnego Wody Polskie, odpowiedzialna za zarządzanie zasobami wodnymi w dorzeczu Odry. Instytucja zajmuje się ochroną przeciwpowodziową, przeciwdziałaniem skutkom suszy oraz utrzymaniem dróg wodnych i infrastruktury hydrotechnicznej.

Turystyka i Rekreacja

- **ODRABOATS**: firma znajduje się przy bulwarze Dunikowskiego. Zajmuje się organizacją prywatnych rejsów motorówkami po Odrze.
- **Przystań Zwierzyniecka**: popularny punkt startowy rejsów wycieczkowych w pobliżu Mostu Zwierzynieckiego. Przystań powstała w 1963 r. Od początku obsługuje statki białej floty.
- **Odra Centrum**: ośrodek edukacyjno-kulturalny na wodzie przy Wybrzeżu Słowackiego.
- **Centrum Rekreacji Przystań Wrocław Złotniki**, firma organizująca spływy kajakowe i pontonowe rzeką Bystrzycą w zachodniej części miasta.

Usługi i Rolnictwo:

- **Ranczo nad Odrą** – stadnina koni i ośrodek rekreacyjny położony bezpośrednio przy wale odrzańskim w dzielnicy Ślężoujście.

•

XXVI

POWODZIE WE WROCŁAWIU

Rzeki Wrocławia są dla mieszkańców ważnym elementem tożsamości kulturowej. Jednak oprócz dobroczynnych wartości niosła ze sobą bezpośrednie zagrożenie, czego Wrocławianie doświadczyli na przestrzeni wieków podczas powodzi.

Historia wrocławskich powodzi:

1179, pierwszy, najstarszy znany wylew wody Odry.

1372 i 1508, wody Odry zalały ulice Wrocławia.

1454, wylana Odra wyrządziła szkody w całym mieście.

1564, 1595, 1709, większe powódzie w mieście.

1736, Wysoka woda zatopiła Przedmieście Oławskie, Piaskowe, zburzyła domy, zerwała mosty, zdewastowała ogrody i łąki.

1780, powódź spowodowała największe szkody na Szczytnikach Starych I Nowych.

1785, dwumetrowa woda zalała Nowe Miasto, zniosła wszystkie mosty, zalała około 400 domów, zniszczyła pola i ogrody, które stały się nieużytkami na wiele lat.

1813, wysoka woda spowodowała przerwanie wałów przeciwpowodziowych, całkowicie zalała Przedmieście Oławskie Odrzańskie.

1854, została zalany niemal cały Wrocław. Pod wodą znalazły się ul. Jedności Narodowej, Rydygiera, Różanka i Osobowice zamieniły się w jezioro, ofiarami wody zostały Popowice, Przedmieścia Mikołajskie, Oławskie, Świdnickie, Zacisze i Dworzec Główny zbudowany w tym roku.

1903, poziom wody sięgnął 7,4 m, Odra i Oława połączyły swe nurty. Całkowicie zostało zalane: Zacisze, Księża Małe i Księża Wielkie. Na prawym brzegu Odry zawaliły się dwie fabryki spirytusu Sternberga

1947, lodowy zator na Odrze zerwał dźwigar Mostu Młyńskiego i porwał podpórę pod uszkodzonym Mostem Piaskowym.

1958, Widawa zalała Mokry Dwór i Kowale.

12.-20.07.1997, woda wdarła się do Wrocławia i zalała 40 % powierzchni miasta: Kozańów, część Popowic, Książę Małe, Rakowiec i znaczną część centrum.

Wyspa Piasek

Bibliografia wykorzystanych źródeł:

Antkowiak Z.: Wrocław od A do Z, Wrocław, 1997

Czerwiński Janusz: Wrocław. Przewodnik turystyczny. Wrocław 1997

Czerwiński Janusz: Wrocław. Przewodnik. Wrocław 2010

Czerwiński Janusz: Wrocław. Przewodnik. Wrocław 1993

Encyklopedia Wrocławia. Wrocław, 2002

Konarski Andrzej: 654 zagadki o Wrocławiu, Wrocław 2022

Łagiewski Maciej, Mosty Wrocławia, 1989

<https://www.zegluga-rzeczna.pl/articles/352/donos-do-viadrusa>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Wroc%C5%82awski_w%C4%99ze%C5%82_wodny

https://pl.wikipedia.org/wiki/Rzeki_we_Wroc%C5%82awiu

<https://www.wroclaw.pl/zielony-wroclaw/ile-rzek-jest-we-wroclawiu-zielona-dobra>

<https://viatormarina.wixsite.com/marinanaodrze/wrocawski-wze-wodny>

<https://atrakcje.wroclaw.pl/rzeka/>

<https://kochamwroclaw.pl/wroclawskie-rzeki-nie-tylko-odra-przeplywa-przez-miasto/>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Odra_G%C5%82%C3%B3wna_we_Wroc%C5%82awiu

<https://miasto-wroclaw.pl/odra-wroclaw-rzeka-mosty-i-zycie-nad-woda>

<https://www.wroclaw.pl/komunikacja/budowle-hydrotechniczne-wroclawskiego-wezla-wodnego>

https://fomt.pl/images/ebooki/przewodnik_www.pdf

<https://wressla.pl/wroclawski-wezel-wodny-przewodnik-dla-turysty/>

<https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,31320387,wroclawski-wezel-wodny-poldery-jazy-kanaly-jak-chroni-miasto.html>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Rzeki_we_Wroc%C5%82awiu
<https://www.wroclaw.pl/zielony-wroclaw/ile-rzek-jest-we-wroclawiu-zielona-dobra>
https://turystyka-pojezierze.pl/jaka-rzeka-plynie-przez-wroclaw/file:///D:/Basia-dane/Pobrane/przewodnik_kajakowy_pl-1.pdf
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Odra>
<https://osobaodra.pl/dziedzictwo-odry/>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Drogi_wodne_we_Wroc%C5%82awiu
https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C5%82%C3%B3wna_droga_wodna_we_Wroc%C5%82awiu
<https://www.wroclaw.pl/komunikacja/budowle-hydrrotechniczne-wroclawskiego-wezla-wodnego>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Stopnie_wodne_we_Wroc%C5%82awiu
https://www.wroclaw.pl/files/Turystyka/Budowle_hydrrotechniczne_WWW.pdf
<https://inzynerbudownictwa.pl/elektrownia-wodna-wroclaw-ii-w-modernizacji/>
<https://ekoenergia.tauron.pl/elektrownie/energia-wodna/ew-wroclaw/wroclaw-1>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Jazy_we_Wroc%C5%82awiu
<https://sites.google.com/site/odraczasimiejsce/jazy-i-%C5%9Bluzy>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Kana%C5%82y_wodne_we_Wroc%C5%82awiu
https://pl.wikipedia.org/wiki/Kategoria:Kana%C5%82y_wodne_we_Wroc%C5%82awiu
https://pl.wikipedia.org/wiki/Kategoria:Porty_rzeczne_we_Wroc%C5%82awiu
<https://miejscaewroclawiu.pl/mlyn-siedmiu-kol-o-ktorym-nie-miales-pojecia/>
https://pl.wikipedia.org/wiki/M%C5%82yny_%C5%9Awi%C4%99tej_Klary_we_Wroc%C5%82awiu
<https://www.straznicyzasu.pl/viewtopic.php?t=3147>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyspy_we_Wroc%C5%82awiu
<https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/tajemnice-najstarszych-wysp-wroclawia>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Wielka_Wyspa
<https://www.wroclawskiportal.pl/wroclawskie-bulwary-6-najlepszych-miejsc-na-spacer-we-wroclawiu-nad-odra/>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Mosty_i_k%C5%82adki_we_Wroc%C5%82awiu
<https://travelpolska.pl/atrakcje/10-najpiekniejszych-mostow-we-wroclawiu/>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Wroc%C5%82awska_Stocznia_Rzeczna
<https://gazetawroclawska.pl/sluzza-mieszczanska-znowu-otwarta-to-moze-byc-turystyczny-hit-wroclawia-oplyniemy-miasto-dookola-zdjecia/ar/c1-15113020>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Stocznie_rzeczne_we_Wroc%C5%82awiu
<https://www.wroclaw.pl/komunikacja/budowle-hydrrotechniczne-wroclawskiego-wezla-wodnego>
https://fomt.pl/images/ebooki/przewodnik_www.pdf
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Odra>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Stopnie_wodne_we_Wroc%C5%82awiu
https://pl.wikipedia.org/wiki/Bulwary_we_Wroc%C5%82awiu
<https://slowowroclawian.pl/przewodnik/przeladownia-elektrocieplowni-wroclaw>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Rzeki_we_Wroc%C5%82awiu#/media/Plik:ZeglugaPasazerska_na_Odrze.jpg
https://pl.wikipedia.org/wiki/Most_O%C5%82awski
https://archgoods.eu/featured_item/bulwar-xawerego-dunikowskiego-wroclaw/
<https://www.facebook.com/wroclaw.wroclove/posts/wyspy-wroclaw-wroclove-wwwinstagramcom-toxuh/10165602864245321/>
<https://dise.org.pl/aerial-view-of-wyspa-piasek-in-the-odra-river-wroclaw-2/>

Opracowała: Barbara Wołek